

Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

τοῦ Καθηγητῆ Α. PESENTI

Ὁ Antonio Pesenti γεννήθηκε στὴ Βερόνα τὸ 1910. Διδάσκει στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πίζας ὅπου εἶναι τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας. Σήμερα θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς σημαντικώτερους ἐκπροσώπους τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο.

Ἔχει δημοσιεύσει σημαντικὰ ἔργα: «Μαθήματα Πολιτικῆς Οἰκονομίας» καὶ «Χρῆμα» ποὺ διδάσκονται στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πίζας, θεωρητικὲς μελέτες γιὰ «Τὸ κόστος τῆς δημοσιονομικῆς δραστηριότητος», «Νομισματικὴ καὶ δημοσιονομικὴ πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας», «Περὶ τῆς ἰσχύος τῶν Ρικαρτιανῶν ἀξιωμάτων», «Γιὰ τὸ χρηματιστικὸ κεφάλαιο», κ. ἄ.

Συνελήφθη τὸ 1935 ἀπὸ τὴ φασιστικὴ κυβέρνησις τοῦ Μουσολίνι καὶ καταδικάστηκε σὲ κάθειρξη 24 ἐτῶν. Ἀποφυλακίστηκε τὸ 1943. Διατέλεσε ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν στὴν κυβέρνησις Μπινόμι. Γερουσιαστὴς ἀπὸ τὸ 1958. Μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς Οἰκονομικῶν καὶ Προϋπολογισμοῦ τῆς Ἰταλικῆς Γερουσίας.

Τὸ κείμενο ποὺ δημοσιεύουμε εἶναι τὸ πρῶτο κεφάλαιο ἀπὸ τὰ «Μαθήματα τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας». Ὁ ἀναγνώστης θὰ ἔχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ παρακολουθήσῃ ὄχι μόνον τὴν ἐπιστημονικὴ ἀνάλυσιν πάντων τῶν μεθοδολογικῶν προβλήματα τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα μὲ τὴν ὁποία διδάσκεται ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη ἐκεῖ ὅπου ἡ ἐπιστημονικὴ ἐρευνὰ δὲν ἔχει ἀντικατασταθεῖ ἐντελῶς ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ προκατάληψιν καὶ τὴν ἀπολογητικὴν.

Εὰν διαβάσετε ἓνα σύγγραμμα ἱατρικῆς ἢ φυσικῆς, θὰ παρατηρήσετε ὅτι οἱ συζητήσεις πάντων στὴ μέθοδον τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας καὶ στὸ ἀντικείμενον τῆς ὕλης, καταλαμβάνουν μικρὸν χῶρον. Ἀποτελοῦν μικροὺς προλόγους καὶ γενικὰ καταλήγουν σὲ εἰρηνικὰ συμπεράσματα.

Δὲ γίνεται τὸ ἴδιον μὲ τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν. Ἀνοίχτε ὅποιοδήποτε ἐγχειρίδιον ποὺ χρησιμοποιεῖται στὰ δικά μας ἢ τὰ ξένα Πανεπιστήμια. Μερικὲς φορές θὰ βρεῖτε ἑντονέστες συζητήσεις ὅσον ἀφορᾷ τὴν μέθοδον ποὺ θὰ πρέπει ν' ἀκολουθηθεῖ στὴν ἐρευνάν, καὶ πολὺ συχνὰ διαφωνίες πάντων στὸ ποῖόν θὰ

πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας.

Ἀκόμα καὶ ὅταν ἡ μεθοδολογικὴ τοποθέτησις εἶναι σαφής, δηλαδὴ ὅταν δὲν εἶναι διατυπωμένη μὲ μορφὴ διακήρυξης καὶ δὲν ἀποκτᾷ χαρακτῆρα πολεμικῆς, ὑπάρχει πάντα μὲ μεγαλύτερη ἢ περισσότερη λογικὴ συνοχὴ καὶ ἐμφανίζεται μὲ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ἀντιμετωπίζονται τὰ ξεχωριστὰ οἰκονομικὰ προβλήματα.

Μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι ἡ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὰ μεθοδολογικὰ προβλήματα ἀποκτᾷ σημασίαν σὲ στιγμὲς ποὺ στὸ ἐπιστημονικὸν σύστημα ὑπάρχει κρίσις: Ἔτσι ἐγίνε στὴν

πορεία της ανάπτυξης του επιστημονικού πνεύματος στις αρχές του καπιταλισμού, γύρω στα 1870 και στους μετέπειτα χρόνους. Σήμερα, ακόμα και στην Ιταλία, οι συζητήσεις πάνω στη μέθοδο της έρευνας, αποκτούν μεγαλύτερη σημασία και αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την επιστημονική συστηματοποίηση των οικονομικών φαινομένων. Έκτος απ' αυτό, πολύ συχνά σ' αυτές τις μεθοδολογικές συζητήσεις — και θα ήθελα να υπενθυμίσω επιπρόσθετα και τελευταία έργα Ιταλών μελετητών, όπως του Di Fenizio — συγχέεται συχνά η λογική τοποθέτηση με τα όργανα με τα όποια η λογική εξυπηρετείται και που είναι κοντά στις διάφορες τοποθετήσεις. Έτσι ομιλούνε για άπαγωγική και έπαγωγική μεθοδό, ενώ στην πραγματικότητα θα έπρεπε στην περίπτωση αυτή καλύτερα να μιλούν για διάφορα λογικά όργανα της επιστημονικής έρευ-

νας: εφαρμόζονται αυθαίρετες και άκατανόητες ταξινομήσεις σε έμπειρικές και φορμαλιστικές επιστήμες, και γίνονται άλλες παρόμοιες εκτιμήσεις, μερικές από τις όποιες χωρίς αμφιβολία είναι πολύ ενδιαφέρουσες, αλλά έχουν μιὰ φιλοσοφική βάση που ασφαλώς δεν είναι καθαρή και ένιαία¹.

Δεν σκοπεύω να επεκταθώ περισσότερο πάνω στο θέμα που θα γίνει αντικείμενο ασκήσεων.

Πιστεύω όμως ότι είναι χρήσιμο για τον σπουδαστή να ξέρει να ταξινομήσει τις διάφορες διακρίσεις της «πολιτικής οικονομίας» πάνω στη βάση όρισμένων θεμελιωδών μεθοδολογικών θέσεων, τις όποιες θα διακρίνουμε χάριν συντομίας στις παρακάτω: υποκειμενιστική, ρασιοναλιστική, νεοθετικιστική - έμπειρική (πραγματιστική, υπαρξιστική), διαλεκτική ύλιστική.

Η υποκειμενιστική θέση

Παρ' όλο που σήμερα βρίσκεται σε παρακμή, στα έπίσημα έγχειρίδια ακόμα κυριαρχεί, τουλάχιστο στην Ιταλία, η Ιδεαλιστική - υποκειμενιστική τοποθέτηση. Σύμφωνα μ' αυτή τη θέση, η πολιτική οικονομία είναι μία επιστήμη που μελετά την ανθρώπινη δραστηριότητα σαν αποτέλεσμα του δοσμένου γεγονότος της ύπαρξης περιορισμένων μέσων (σπάνις αγαθών) μπροστά σε άπεριορίστες ανάγκες, η ικανοποίηση των όποιων είναι και ο σκοπός αυτής της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Σαν συνέπεια, η οικονομία γίνεται ή θεωρία της έπιλογής ανάμεσα από διαφορετικές δυνατότητες.

Ο καθορισμός αυτός της οικονομίας στο ουσιαστικό της περιεχόμενο — αν και όχι στην έκκρισή της διατύπωση — βρίσκεται στα έγχειρίδια του Pari, του Fanfio, του Amososo, του Bresciani Turgoni και ακόμα και σε πιο σύγχρονους συγγραφείς που είναι «άνοιχτοι» στις νέες κατευθύνσεις όπως του Di Fenizio και του Vito. Την πιο εύρεία όμως έπεξεργασία έκανε ο Robbins στο γνωστό του έργο «Nature and Significance of Economic Science» (Η Φύση και η Σημασία της Οικονομικής Επιστήμης).

Η τοποθέτηση αυτή ξεκινά από την αρχή — στην ανάλυση των οικονομικών γεγονότων — ενός «υποκειμένου της οικονομίας» που ενεργεί με τις έπιλογές του στο γύρω κόσμο. Χωρίς αμφιβολία πρόκειται για μιὰ Ιδεαλιστική τοποθέτηση, έπειδή παρ' όλο που το «υποκείμενο της οικονομίας» πράγματι βρίσκει στο γύρω κόσμο το ίδιο το όριό του, παραμένει όμως απόλυτα ανεξάρτητο απ' αυτόν και κατά συνέπεια αδιάφορο στο χώρο και το χρόνο, και γι' αυτό ίσο με τον

έαυτό του, ελεύθερο και κυρίαρχο στα συμπεφωνημένα όρια από την τιθεμένη υπόθεση. Αναλύεται δηλαδή η συμπεριφορά αυτού του υποκειμένου στις διάφορες υποθέσεις, είτε είναι καταναλωτής ή παραγωγός, εκτιμώντας το υπάρχον σύστημα σαν σημείο άφετηρίας. Μερικές φορές όχι μόνο το κοινωνικό σύστημα, αλλά ακόμα το σύστημα των τιμών όμολογήθηκε σαν σημείο άφετηρίας και όχι σαν σημείο τέρματος.

Στους συγγραφείς αυτούς η υποκειμενική τοποθέτηση όμολογήθηκε σαν ουσιαστική για την επιστημονική σύνθεση. Παραμένει δηλαδή γι' αυτούς ουσιαστικά ακόμα Ισχύουσα η παλιά άποψη του Böhm Bawerk: «Μία οικονομική επιστήμη που δεν αναπτύσσει τη θεωρία της υποκειμενικής άξίας, όκοδομείται στον άέρα», και η αντίστοιχη του Menger: «Πρέπει να υπάρχει μιὰ ένιαία θέληση που διαθέτει μιὰ έλλειπή προμήθεια αγαθών. Μόνο κάτω απ' αυτές τις συνθήκες μπορεί να έμφανισθεί η άξία. Η συνθήκη αυτή που βρίσκεται σε στενή σχέση με το υποκείμενο, δε μπορεί να παραβιασθεί». Η υποκειμενιστική θεωρία της άξίας παρουσίασε μιὰ κάποια εξέλιξη. Γενήθηκε με το να είναι συνδεδεμένη με άπόψεις σχετικές με τη χρησιμότητα. Ο Jevons, καθηγητής της λογικής και της πολιτικής οικονομίας στο Κολέγιο του Όουεν στο Μάνσεστερ, Ισχυρίστηκε ότι «η άξία εξαρτάται όλοκληρωτικά από την χρησιμότητα» και αναφέρθηκε άνοιχτά στον Μπένθαμ.

Την ίδια έποχή ο Menger και οι Αύστριακοί ανάπτυξαν την σχολή της όριακής χρησιμότητας, και με μικρότερη παραλλαγή από φιλοσοφική άποψη, κατανοούσαν σε κάθε περίπτωση τη χρησιμότητα σαν ρασιοναλισμό της ανθρώπινης συμπεριφοράς με ήδονιστική έννοια.

Την έποχή εκείνη δημιουργήθηκε η έννοια του «homo oeconomicus». Κατόπιν έγινε προσπάθεια ν' αποκλεισθεί κάθε «ήδονιστική»

1. F. Di Fenizio «Lezioni sul metodo dell' Economia Politica» (Ed. Industria, Milano, 1957).

σημασία στην συμπεριφορά του υποκειμένου της οικονομίας, χρησιμοποιώντας όρισμένες φορές άλλες λέξεις (όπως ή ωφελιμότητα κατά τον Pareto), και αποδεχόμενοι τη δυνατότητα για διάφορους συνδυασμούς (καμπύλες αδιαφορίας), έως ότου έφθασαν στην «θεωρία των επιλογών», δηλαδή στο ποιό είναι το ψυχολογικό βάθος αυτής της επιλογής, ή αν είναι, όπως λέγει απλά ο Robbins «ένα γεγονός στοιχειώδους έμπειρίας».

Όπωςδήποτε, παρ' όλες τις διαδοχικές εξελίξεις και μετασχηματισμούς, ακόμα και στην διατύπωση του Pareto για τη γενική αλληλεξάρτηση, ή ιδεολογική βάση αυτής της θέσης, πάντοτε παρέμεινε ο υποκειμενικός ιδεαλισμός.

Πράγματι, το ουσιαστικό σ' αυτή τη θέση είναι ή τοποθέτηση ενός υποκειμένου στην οικονομική δραστηριότητα, ενός «εγώ» αδιάφορου και κυρίαρχου, που κατανοείται έξω και από πάνω από την κοινωνική διάρθρωση στην οποία ζει.

Και ή έννοια αυτή οδηγεί στην υποκειμενιστική θεωρία, παρ' όλες τις εξελίξεις που πραγματοποιήθηκαν σ' αυτήν. Το γεγονός τουτο δημιούργησε ένα αδιάφορο υποκείμενο της οικονομίας, με καθαρά τυπικές σχέσεις με τις πιο εύριες οικονομικές κατηγορίες, όπως θα δούμε: τον μισθό, το κέρδος, την παραγωγή, την κατανάλωση. Πράγματι, έννοιολογικά, εμφανίζεται όμοια ή θέση του «έπιχειρηματία» και του «έργαζόμενου», ακόμα και του άνεργου, στο πεδίο της «κατανάλωσης»: στο πεδίο της παραγωγής όλοι γίνονται «συντελεστές της παραγωγής», επιλεγόμενοι από τον έπιχειρηματία, υποκείμενο της οικονομίας, σύμφωνα με το νόμο της υποκατάστασης. Θα δούμε, πώς πάνω σ' αυτές τις ιδεολογικές βάσεις, οικόδομήθηκε τεχνητά ή οικονομική θεωρία, ξεκινώντας από τις έννοιες της «ποσότητας» και του «ορίου». Όσο αφορά έμάς τους 'Ιταλούς, πρέπει να θυμηθούμε ότι γύρω στα 1900 έγιναν ζωηρές συζητήσεις πάνω στη μεθοδολογία του υποκειμενισμού, στην οποία μεγάλη υπήρξε ή προσφορά του Κρότσε: όσο αφορά την εξύψωση των οικονομικών έννοιών στο επίπεδο του φιλοσοφικού προσδιορισμού.

Ο Κρότσε, όπως είναι γνωστό, έθεσε καθαρά τη διάκριση μεταξύ φιλοσοφίας και επιστήμης, μεταξύ καθαρής και έμπειρικής έννοιας, ή ψευδο-έννοιας. Για τον Κρότσε οί επιστήμες δεν είναι τίποτα άλλο παρά ψευδοενέργειες ή έμπειρικές και αντιπροσωπευτικές έννοιες, παρ' όλο «που δεν είναι απλά και μόνο το λεγόμενο έμπειρικό στάδιο των αντίστοιχων φιλοσοφικών κλάδων, αλλά παραμένουν και θα παραμείνουν γύρω από την φιλοσοφία, έπειδή προσφέρουν αναντικατά-

στατες υπηρεσίες», χωρίς να τη «μολύνουν».

Από την αντίληψη αυτή της «αυτονομίας», που υποβιβάζει την έπιστήμη σε κατώτερο επίπεδο, στο οποίο δεν είναι δυνατή «μια διαλεκτική εξέλιξη», γεννιέται μια σκεπτικιστική θέση που καταλήγει σ' ένα χυδαίο έμπειρισμό, και απ' την οποία όπωσδήποτε, ακόμα και στον Κρότσε, εξάγεται ένας αύθαιρετος και ταυτολογικός χαρακτήρας των οικονομικών νόμων.

Όπωςδήποτε, το γεγονός ότι ο Κρότσε ξεχώρισε «την πρακτική δραστηριότητα του πνεύματος» από την θεωρητικότητα και ξεχώρισε το πρακτικό πνεύμα στις δυό του μορφές, του οποίου ή πρώτη είναι «ή χρησιμότητα ή οικονομική», είχε σαν αποτέλεσμα να δημιουργήσει την φιλοσοφική βάση της «θεωρίας των επιλογών», δηλαδή του υποκειμενικού ιδεαλισμού στο πεδίο της οικονομίας στη σημερινή του μορφή, που εξυψώθηκε και απελευθερώθηκε από κάθε υπόλειμμα που είχε σχέση με τη χρησιμότητα με ήδονιστικό περιεχόμενο, παρ' όλο που ο Κρότσε το άρνήθηκε. Δηλαδή αν το οικονομικό γεγονός κατανοείται σαν έπιλογή, δεν υπάρχει αμφιβολία, έλεγε ο Κρότσε ήδη από το 1900, ότι πρόκειται για ένα γεγονός πρακτικής δραστηριότητας, δηλαδή για ένα γεγονός θέλησης. Η έτυμολογία αυτή όρισμένες φορές αναφέρεται στα έγχειρίδια, ιδιαίτερα στα Ιταλικά και συχνά είναι έμφανής, παρ' όλο που οί συγγραφείς δεν έχουν συνείδηση γι' αυτό, είτε εξ αίτίας της άγνοιας, ή από την έλλειψη κατανόησης των άμεσων πηγών.

Οί συνέπειες μιας τέτοιας τοποθέτησης στο έπιστημονικό σύστημα των οικονομικών φαινομένων, θα γίνουν πιο κατανοητές παρακάτω. Όμως είναι σωστό να θέσουμε άμεσα κάτω από την κριτική τη θέση αυτή, τόσο από φιλοσοφική άποψη, όσο και από την άποψη πρακτικών σκοπών.

Στη βάση αυτής της θέσης είπώθηκε πράγματι ότι θα μπορούσε να δημιουργηθεί μια έπιστήμη ικανή να έχει αξία. άνεξάρτητα από το χρόνο και τις όποιεςδήποτε κοινωνικές μορφές, αφού λέγεται ότι ήταν αρκετό να αλλάχτει το παλιό όνομα της «πολιτικής οικονομίας» σε «οικονομία» ή «καθαρή οικονομία». Άλλ' ακριβώς σ' αυτό βρίσκεται ήδη ένα λογικό λάθος. Πραγματικά, με τον τρόπο αυτό, ή έκφράζονται ταυτολογίες χωρίς συγκεκριμένο περιεχόμενο ή θα πρέπει να γίνουν αποδεκτές, χωρίς να υποβληθούν σε έπιστημονική έρευνα, οί προϋποθέσεις των γεγονότων μέσω των οποίων διεξάγεται ή οικονομική δραστηριότητα, και που θεωρούνται άμετάβλητες.

Έτσι το υποκείμενο της οικονομίας — είναι δεν είναι «homo Oeconomicus» στην πρώτη φάση — ενεργεί πάντοτε σε μια αγορά και συχνά συνδέεται με οικονομικές κατηγορίες ακόμα και με την υποκειμενική τοποθέτηση, παρ' όλο που ή σύνδεση αυτή είναι καθαρά φορμαλιστική: δεν έχει την σημασία, που όπως θα δούμε είχε π.χ. για τους κλασικούς οικονομολόγους.

Στον οικονομικό υποκειμενισμό, ή καθορι-

1. Ιδιαίτερα: Sul Principio Economico: Δύο έπιστολές στον καθηγητή V. Pareto, στο «Ιστορικός Έλισμός και Μαρξιστική Οικονομία» του Croce, Bari Laterza, 1918. Croce: «Η λογική σαν έπιστήμη της καθαρής έννοιας, (Logica come scienza del concetto puro», Bari, Laterza, 1947).

σμένη αγορά γίνεται προϋπόθεση, αλλά ακριβώς σ' αυτό βρίσκεται το λάθος και ιδιαίτερα η αδυναμία της θέσης, δσον αφορά τους σκοπούς της έρευνας των νόμων της οικονομίας. Στην πρακτική του εφαρμογή ο υποκειμενισμός ξεκινά πάντοτε, οποιαδήποτε και αν είναι η ψυχολογική βία από τη θεωρία της όριακής χρησιμότητας. Η θεωρία αυτή βασίζεται, σε δύο έννοιες που συνδέονται μεταξύ τους, χρησιμότητα και ανάγκες, και εισάγει έναν ποσοτικό προσδιορισμό στην έννοια της χρησιμότητας, με τρόπο ώστε να κάνει την έννοια αυτή λειτουργία της έννοιας της ποσότητας. Από την λειτουργία αυτή, μέχρι την «θεωρία των επιλογών», εμφανίζονται τα θεωρήματα που θα μελετήσουμε, όπως της ισότητας των όριακών χρησιμοτήτων, εκείνο που αφορά τη διαδικασία της κατανάλωσης και της «όριακής παραγωγικότητας των συντελεστών της παραγωγής», καθώς και εκείνο που αναφέρεται στην διαδικασία της παραγωγής.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, από φιλοσοφική άποψη, η τοποθέτηση περιέχει μιαν χυδαία απαίτηση αρχής. Το κριτήριο για την χρησιμότητα ενός εμπορεύματος προϋποθέτει, για τον καταναλωτή, την γνώση της τιμής, την δυνατότητα επιλογής, την ύπαρξη ενός διαθεσίμου εισοδήματος.

Η τιμή προϋποθέτει κοινωνία, κατανομή της εργασίας, νόμισμα, διανομή του κοινωνικού προϊόντος. Αφήνοντας κατὰ μέρος την «κατηγορία» νόμισμα, το κριτήριο της χρησιμότητας και συνεπώς η επιλογή, προϋποθέτει τη γνώση της διαθέσιμης ποσότητας ενός αγαθού, την θέση του οικονομικού υποκειμένου στην κοινωνία κλπ. Προτού, δηλαδή, υπάρξει μιὰ οικονομική διάρθρωση, μιὰ διάρθρωση τιμών, δεν είναι δυνατόν να υπάρξει ένα κριτήριο χρησιμότητας, ένα κριτήριο αξίας, μιὰ επιλογή.

Εάν εξετάσει κανείς τα κυριώτερα πανεπιστημιακά έγχειρίδια, όχι πολλά χρόνια πριν, θα παρατηρήσει ότι κανένα απ' αυτά δεν εξετάζει το καπιταλιστικό σύστημα στο σύνολό του, για ν' ανακαλύψει αν σ' αυτό υπάρχουν γενικοί νόμοι, δηλαδή νόμοι ολόκληρου του συστήματος. Όχι, το καπιταλιστικό σύστημα είναι για τον υποκειμενισμό ένα δοσμένο γεγονός, ένα σημείο αφετηρίας που δεν συζητείται και, συνεπώς, το μοναδικό αντικείμενο της οικονομίας είναι η ανάλυση της συμπεριφοράς του οικονομικού υποκειμένου μέσα σ' αυτό το σύστημα της παραγωγής και της διανομής του κοινωνικού προϊόντος. Δεν ενδιαφέρει και η «πολιτική οικονομία», αλλά η «οικονομική». Είναι φυσικό ή «άφηρημένη επιστήμη» που προκύπτει, να μην ενδιαφέρει από επιστημονική άποψη, ούτε το σπουδαστή, ούτε το μελετητή και χρησιμεύει λίγο σαν οδηγός στα τρέχοντα προβλήματα.

Ο σπουδαστής δε χρειάζεται να πάει στο πανεπιστήμιο για να μάθει, ότι είναι ελεύθερος να επιλέξει μεταξύ των διαφόρων προσοπτικών που του προσφέρονται. Ξέρει πολύ καλά ότι ο αυτόχειρ είναι ελεύθερος να δια-

λέξει το μέσον με το οποίο θα αυτοκτονήσει, πώς ο φυλακισμένος είναι ελεύθερος ν' αποφασίσει αν θα περπατά πάνω-κάτω κατὰ μήκος του κελιού του, ή αν θα στέκεται ακίνητος, ο άστεγος αν θα κοιμηθεί κάτω από ένα γεφύρι ή στα πόδια του μνημείου του Γαριβάλδι. Ξέρει επίσης πώς αν πρέπει να διαλέξει μεταξύ διαφόρων δυνατών επαγγελματών, θα διαλέξει το πιο ευχάριστο και το πιο αποδοτικό. Επίσης δεν υπάρχει ανάγκη να πάει για να μάθει, όπως διδάσκουν ακόμα σε μερικά πανεπιστήμια, ότι η πέμπτη κουταλιά σούπας προσφέρει μικρότερη ικανοποίηση από την πρώτη και πώς, ακόμη περισσότερο, στην πεντηκοστή κουταλιά σούπας η χρησιμότητα όχι μόνον περιορίζεται, αλλά παύει, και εάν υπερσιτισθεί κανείς όπως οι πάπιες, η χρησιμότης γίνεται αρνητική, ούτε πρέπει να πάει για να μάθει πώς πρέπει να ξοδεύονται οι 10.000 λιρέττες που έχει στην τσέπη του.

Κι ο καπιταλιστής επίσης ξέρει, χωρίς να παρακολουθήσει μαθήματα πολιτικής οικονομίας, ότι πρέπει να συνδυάσει τους παραγωγικούς συντελεστές με τέτοιο τρόπο, ώστε να πετύχει το μέγιστο του προϊόντος με το μικρότερο κόστος και άλλα παρόμοια τερπνά.

Αυτό που θέλει να ξέρει ο σπουδαστής είναι, γιατί έχει 10.000 λιρέττες στην τσέπη του κι όχι 100.000, γιατί μόλις πάρει το δίπλωμα ψάχνει για μιαν απασχόληση και δεν την βρίσκει, και ο καπιταλιστής γιατί έχει ένα κεφάλαιο μεγέθους Χ κι όχι ενός άλλου, γιατί του αρνούνται την πίστωση, γιατί όρθώνεται μπροστά του ένας βιομηχανικός κολοσσός που τον εμποδίζει να διαλέξει όπως θάθελε αυτός, τον τρόπο με τον οποίο θ' απασχολήσει το κεφάλαιό του.

Αυτό δηλαδή που θέλει να ξέρει είναι, ποιά είναι η θέση μας στην κοινωνία, αν υπάρχουν δηλαδή αντικειμενικοί νόμοι που την καθορίζουν. Αυτό που θέλει να μάθει ο υποαπασχολούμενος είναι γιατί σ' αυτήν την κοινωνία δεν βρίσκει δουλειά και ο εργάτης γιατί μέσα σ' αυτήν την κοινωνική διάρθρωση στην οποία ζει, έχει μιαν υποδεέστερη θέση. απ' την οποία δεν μπορεί ν' απελευθερωθεί. Κι αυτό που θέλει να μάθει ο επιχειρηματίας είναι, όχι πώς συμπεριφέρεται σε σχέση με την τιμή της αγοράς, αλλά πώς γεννιέται αυτή η τιμή, ποιά είναι η διάρθρωση των τιμών. Διαφορετικά η επιστήμη δεν χρησιμεύει στο να γνωρίσουμε την πραγματικότητα και στο κάτω-κάτω δεν χρησιμεύει ούτε για άμεσους πρακτικούς σκοπούς.

Εφαρμόζοντας τις αρχές του οικονομικού υποκειμενισμού, σύμφωνα με τα γνωστά αξιώματα του Ιδεαλιστικού υποκειμενισμού, του υπερτάτου «όντος» και κόσμου αφ' εαυτού, άκοινωνητο με τους άλλους, όπως αναγνώριζε ο Wicksteed με τη γνωστή του φράση του δεν υπάρχει γέφυρα (no bridge) μεταξύ των διαφόρων υποκειμένων, φθάνουμε σε άπίστευτα συμπεράσματα. Είναι στ' αλήθεια άπίστευτο το γεγονός ότι ακόμα το 1933 ο Morgestern διάσημος αυστριακός οικονομολόγος, τώρα καθηγητής στις ΗΠΑ,

έπανελάβε, όπως τὸ κάνουν ἄλλωστε ἀκόμα ὀρισμένα ἐγχειρίδια, πὼς «ἐὰν ἓνα οἰκονομικὸ ὑποκείμενο ἔχει σὰν μέσο παραγωγῆς μόνον τὴν ἐργασία του, θὰ ἐργάζεται ἕως ὅτου ἡ κόπωση ἢ ἡ ἀρνητικὴ χρησιμότητα ποὺ πηγάζει ἀπ' τὴν ἐργασία ἐξισωθεί μετὰ τὴν θετικὴν χρησιμότητα ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸ ἀγαθὸ ποὺ ἔχει ἀνάγκη ν' ἀποκτήσει». Καὶ σκεφθεῖτε πὼς ὑπῆρχαν τότε ἑκατομμύρια ὑποαπασχολούμενοι στὴν Γερμανία καὶ ἑκατοντάδες χιλιάδες στὴν Αὐστρία, ὅπως, ἄλλωστε, ὑπάρχουν σήμερα, ἑκατοντάδες καὶ ἑκατοντάδες χιλιάδες στὴν Ἰταλία. Δοκιμάστε νὰ ἐξηγήσετε σ' αὐτοὺς τοὺς ὑποαπασχολούμενους τὴν θεωρίαν τῆς ἐπιλογῆς.

Κ' ἐπειτα, μπορεῖτε νὰ φαντασθεῖτε τὸν ἐργάτη ποὺ συμπληρώνει τρεῖς ὥρες καὶ σὰν λείπει, νὰ λέει: φθάνει, ἡ κόπωση ἀπ' τὴν ἐργασία μου ἐξισορροπεῖ τὴν χρησιμότητα τοῦ ἀγαθοῦ ποὺ ἀποκτῶ· φεύγω. Καὶ ποιὸς ἀπὸ σᾶς θὰ εἶχε τὸ κουράγιο νὰ σηκωθεί στὴν μέση τοῦ μαθήματος καὶ νὰ μοῦ πεῖ: ἀγαπητὲ κύριε καθηγητά, ἡ κόπωση ποὺ αἰσθάνομαι ἀκούγοντας τὸ μάθημά σας ἐξισορροπεῖ τὴν χρησιμότητα ποὺ ἀπολαμβάνω ἀπ' τὴ διδασκαλία σας καὶ γι' αὐτὸ ἐξέρχομαι τῆς αἵθουσας.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, παραδεχόμενοι τὸ οἰκονομικὸ σύστημα σὰν ἓνα δοσμένο γεγονός, σὰν ἓνα σημεῖο ἀφετηρίας ποὺ δὲν ἐπιδέχεται συζήτηση, δημιουργώντας τεχνητὰ καὶ περίτεχνες ἀτομικὲς ἰσορροπίες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἐξάγεται ἡ γενικὴ οἰκονομικὴ ἰσορροπία, δεμένο μετὰ ἀλληλεξαρτήσεις, τὸ σύστημα δὲν ἔχει μιὰν ἐρμηνείαν τοῦ αἰτίου καὶ γίνεται στατικό. Χωρὶς νὰ γνωρίζουμε τοὺς ἀντικειμενικοὺς νόμους ὁλοκλήρου τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δοῦμε τὴν πραγματικὴ δυναμικὴ τῆς μακρᾶς περιόδου, νὰ ἐξατομικεύσουμε δηλαδὴ τοὺς νόμους τῆς τάσης. Πράγματι, μ' αὐτὴν τὴν τοποθέτηση, ἀρνούμεστε μιὰν ἀληθινὴν δυναμικὴν ἢ τὴν σέρνουμε πίσω

ἀπὸ γεγονότα ἐξωτερικὰ ὡς πρὸς τὸ οἰκονομικὸ σύστημα, λιγότερο ἢ περισσότερο εὐκαιρικὰ καὶ συνεπῶς, λογικά, ὄχι ἀναγκαῖα. Ἔτσι, π.χ. ἐξηγεῖται ἡ ἄρνηση τῶν οἰκονομικῶν κρίσεων ἀπὸ τὸν Pareto καὶ ἡ ἐρμηνεία τους μετὰ κίνητρα ἐξωοικονομικὰ καὶ ψυχολογικά. Καὶ τελικὰ σ' αὐτὴν τὴν τοποθέτηση ἐπικρατεῖ ἡ ἀνάλυση τῆς «βραχυχρονίου περιόδου».

Θὰ ποῦμε ἀμέσως τοὺς λόγους ποὺ κάνουν πολλοὺς οἰκονομολόγους νὰ διαλέξουν αὐτὴ τὴν ὑποκειμενιστικὴ θέση.

Ἡ θέση αὕτη χρωστᾷ τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῆς στὴν περίοδο τῆς σχετικῆς σταθερότητας καὶ τῆς προόδου τοῦ καπιταλισμοῦ, στὴν περίοδο τῆς σταθερῆς ἀγορᾶς καὶ τοῦ χρυσοῦ νομίσματος, ἂν καὶ σὲ περιορισμένο βαθμό, καὶ ἐπιτρέπει τὴν μελέτη τῶν ἀντιδράσεων τῆς κατανάλωσης σὲ περίπτωσιν ἀντίδρασης ἐνός, ἤδη ὑπάρχοντος, συστήματος τιμῶν, γενικὰ σταθεροποιημένου καὶ ἀρκετὰ ἀμετάβλητου. Ἐπάνω σ' αὐτὴν τὴν βάση ἐγίναν μελέτες ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ τίς ποῦμε τῆς οἰκονομικῆς τῶν ἐπιχειρήσεων, ὅμως ἀπὸ ἐπιστημονικὴ ἄποψη εἶναι ἀναμφίβολο πὼς αὕτη ἡ θέση παρουσίαζε μιὰ πτώση σὲ σχέση μετὰ τὸ παρελθόν καὶ γρήγορα ἀπόδειξε τὴν ἀνεπάρκειάν της. Ἡ πολιτικὴ οἰκονομία μεταμορφώθηκε γρήγορα, σ' ἓνα εἶδος συνταγῶν γιὰ τίς ἐπιχειρήσεις, σὲ μιὰν ἐνοχλητικὴν σοφιστικὴν, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ οἱ πιὸ γενικὲς ἔννοιες ἀντιπροσώπευαν τόσο μεγάλες «ἀφαιρέσεις» ὥστε νὰ μετασχηματισθοῦν σὲ καθαρὰς ταυτολογίας καὶ χυδαῖες ἀπόψεις. Ἀκόμα καὶ ὁ Κρότσε προειδοποιούσε ὅτι οἱ ἐμπειρικὲς ἔννοιες ἀπὸ τὴν στιγμήν ποὺ θὰ ἔφθαναν σ' ἓνα ὑψηλὸ σημεῖο ἀφαίρεσης, δὲν θὰ χρησίμευαν γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῆς ἴδιας τῆς πρακτικῆς δραστηριότητος, ἀποδίδοντας ἔτσι, χωρὶς νὰ τὸ θέλει, δίκιο στὴν πιὸ θεμελιωμένη καὶ σαφὴ μαρξιστικὴ ἀντίληψη τῆς ἀφαίρεσης ποὺ καθορίζεται ἱστορικὰ καὶ γιὰ τὴν ὁποία θὰ μιλήσουμε ὕστερα ἀπὸ λίγο.

Ἡ νεοθετικιστικὴ - ἐμπειρικὴ θέση

Ἡ ὑποκειμενιστικὴ θέση πράγματι συγκλονίστηκε βαθιά, ὅταν τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα μπῆκε στὴ γενικὴ του κρίση. Ἡ γενικὴ ἀστάθεια ποὺ ἀκολούθησε μετὰ τὸ 1914, τὸ ρήγμα τῆς ἰσορροπίας καὶ ὅλων τῶν κλασικῶν μέσων (ἐνότητα τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς, σύστημα χρυσοῦ καὶ σταθεροῦ νομίσματος κλπ.), ἡ μεγάλη κρίση, ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ γιὰ τὴν ἐπέμβαση στὴν ἀγορά, ὑποχρέωσαν τὴν θεωρίαν ποὺ κυριαρχοῦσε νὰ ἐπιστρέψει ἐν μέρει σὲ ἀντικειμενικὲς θέσεις, νὰ ἐπιχειρηματολογήσῃ δηλαδὴ πάλιν σὲ ἀντικειμενικὰ καὶ γενικὰ κατηγορίες, ὅπως π.χ. τὸ ἐθνικὸ εἰσόδημα, ἡ κατανάλωση, ἡ ἐπένδυση, ἡ ἀποταμίευση κλπ., ὅπως καλύτερα θὰ δοῦμε στὰ τελευταῖα μαθήματα αὐτοῦ τοῦ κύκλου. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸν ὑποκειμενισμό δὲν συμπληρώθηκε, ἔδωσε δὲ περιθώρια γιὰ τὴν

ἐμφάνιση ἐκλεκτικιστικῶν ἀπόψεων καὶ στὴν σημερινὴ καὶ σύγχρονη ἐπικρατοῦσα ἄποψη μιὰ θέση ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἀποκληθεῖ νεοθετικισμός. Στὸ βάθος τῆς εἶναι σχηματικὴ καὶ ἐμπειρικὴ. Ἡ ἄποψη αὕτη ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξὴ οἰκονομικῶν νόμων ποὺ συνδέονται μετὰ τὸν χρόνον καὶ ἀλληλοεξαρτώμενες σχέσεις, ὑποστηρίζει δὲ ὅτι χρὲς τοῦ οἰκονομολόγου εἶναι μόνον νὰ συσχετίζει τίς ποσοτικὲς σχέσεις, ποὺ ὑπάρχουν ἐκ τῶν πραγμάτων μετὰ τῶν φαινομένων, νὰ ἐπιτελεῖ δηλαδὴ ἓνα «περιγραφικὸ» ἔργο. Ἐρευνας καὶ διαπίστωσης τῶν καθορισμένων ποσοτικῶν σχέσεων. Ἀκόμη κι ἐκεῖ, ὅπου αὕτη ἡ σκεπτικιστικὴ θέση δὲν εἶναι καὶ τόσο καθαρὴ, ἐξυμνεῖται ἐμμέσως τὸ «γεγονός», δηλαδὴ τὸ φαινόμενο ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἂν καὶ περικλείνεται σὲ εὐρεῖες κατηγορίες, αὐτὸ καὶ μόνον κατὰ σχηματικὸν τρόπον ξεχωρίζει. Ἐξυ-

μνείται τὸ τεχνικὸ ὄργανο ποὺ ἀπὸ μέσο γνώ-
σης γίνεται γνώση καθ' ἑαυτὴ (τελειοποιη-
μένες τεχνικὲς στατιστικὲς) καὶ προπαντὺς
διαβεβαιώνοντας ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ
φτάσουμε σὲ νόμους μακρᾶς περιόδου, δηλ.
τοῦ συστήματος καὶ συνεπῶς σὲ δυναμικοὺς
νόμους τοῦ συστήματος. Σύμφωνα μ' αὐτὴ
τὴν φιλοσοφικὴ τοποθέτηση, ἡ συγκεκριμε-
νοποίηση τῆς γνώσης ἐπαφίεται στὴν ἄμεση
εὐαισθησία. Κριτήριον τοῦ ἀληθινοῦ δεσμοῦ
μεταξὺ τῶν γενικῶν ἐννοιῶν, μεταξὺ τῶν οἰκο-
νομικῶν κατηγοριῶν, εἶναι ἡ ἄμεση πιθανότης
ἢ ἡ σχηματοποιημένη λογικὴ ἀκρίβεια, ἢ
ἐπανάληψη σχέσεων στατιστικῆς παραδεκτῆς.
Ὁ ἐρευνητὴς ποὺ ἐμπνέεται ἀπὸ μιὰ πα-
ρόμοια ιδεολογικὴ βάση, προσανατολίζεται
πρὸς ἓνα χονδροειδῆ ἐμπειρισμό. Στὸ βάθος,
ὅπως ὁ Λένιν ἀναφέρει στὸν «Ἐμπειριοκρι-
τικισμό», παραμένει μιὰ ιδεαλιστικὴ ἀντίλη-
ψη ποὺ ἀνθίζει στὸ κλίμα τοῦ οἰκονομικοῦ
ὑποκειμενισμοῦ, ἐνσωματωμένη μὲ τὸν ἐμ-
πειρισμό.

Τὰ πιὸ σύγχρονα οἰκονομικὰ ἐγχειρίδια
ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὸ Πανεπιστήμιο καὶ
ιδιαίτερα τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Samuelson —
ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένες πολὺ ἀξιόλογες ἀπόψεις
— προέρχονται ἀπὸ τέτοια φιλοσοφικὴ το-

ποθέτηση, ἃν καὶ ὅχι πάντοτε δεδηλωμένη,
καὶ συνεπῶς τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τὸν χει-
ρισμὸ πολλῶν ἰδιαιτέρων οἰκονομικῶν προ-
βλημάτων, ὅπως θὰ δοθεῖ εὐκαιρία ν' ἀνα-
φέρουμε κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους, ὅταν
μιλήσουμε γιὰ τὴν σημερινὴ οἰκονομίαν.

Χωρὶς ἀμφιβολία, αὕτῃ ἡ θέσις δείχνει
κάποια πρόοδο σὲ σχέση μὲ τὰ διανοουμένι-
στικά σχήματα τοῦ παρελθόντος, ποὺ ἀπο-
μακρύνονται διαρκῶς περισσότερο ἀπ' τὴν
πραγματικότητα, στὸ ὅτι ἔχει σὰν προϋπό-
θεσιν τὴν προσεχτικὴ μελέτη τῶν φαινομένων
καὶ τὴν μέτρησίν τους.

Ὡστόσο εἶναι τελείως ἀνεπαρκὴς καὶ δὲν
ἐκπληρώνει τὸν σκοπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς ἔ-
ρευνας, δηλ. τὴν ἀνακάλυψιν τῆς θεμελιώ-
δους ἐνότητος ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δια-
φόρων φαινομένων καὶ μεταξὺ τῶν διαφορῶν
τομέων τῆς γνώσης, δὲν μᾶς δίνει, δηλαδή,
πλήρη ἐπίγνωση τῆς διαδικασίας τῆς ζωῆς
ποὺ ξετυλίγεται μὲ ποικίλες ἐκδηλώσεις στὸν
φυσικὸ κόσμον καὶ στὴν ἀνθρώπιναν κοινωνίαν
καὶ ποὺ ἀνταποκρίνεται σὲ ἐνιαίους νόμους.

Ἐπίσης αὕτῃ ἡ θέσις, δὲν ἐπιτρέπει τὴν
κατανόησιν τῆς πραγματικότητος, δηλαδή τὴν
συνείδησιν ποὺ ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾷ ἀπὸ τοὺς
ἀντικειμενικοὺς νόμους τῶν φαινομένων.

Ἡ ρασιοναλιστικὴ θέσις

Παρ' ὅλ' αὐτὰ στὶς ἀρχὰς τῆς ἐπιστήμης
μας πραγματοποιήθηκαν σπουδαῖα ἀποτελέ-
σματα, ξεκινώντας ἀπὸ διαφορετικὴ θέσιν στὴ
μελέτη τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων, ποὺ ἀν-
τιστοιχοῦσε σὲ μιὰ διαφορετικὴ φιλοσοφικὴ
ἀντίληψιν.

Ἡ πολιτικὴ οἰκονομία, σὰν αὐτόνομη ἐπι-
στήμη, γεννιέται μὲ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τοῦ κα-
πιταλιστικοῦ συστήματος παραγωγῆς πάνω
στὴν ιδεολογικὴ βάση τοῦ ρασιοναλισμοῦ.

Ὑπῆρξε καρπὸς τοῦ ρασιοναλισμοῦ ποὺ
ἀνθίζει τότε καὶ εἶχε σὰν σκοπὸ τὴν ἔρευνα
καὶ ἀνακάλυψιν τῶν «φυσικῶν» νόμων («φυ-
σικῆς τάξης») ἢ ὀρθολογιστικῆς ὁλῆς τῆς
κοινωνίας. Τὸ Tableau Économique τοῦ
Quesnay εἶναι ὁ ἄξονας αὐτῆς τῆς ρασι-
οναλιστικῆς θέσεως, μὰ τῆς ἴδιας σημασίας εἶ-
ναι οἱ «φυσικοὶ» νόμοι τοῦ μισθοῦ, τῆς τι-
μῆς κλπ. ποὺ συναντᾶμε στὸν Σμίθ ἢ στὸν
Μάλθους ἢ οἱ φυσικοὶ νόμοι τοῦ Ρικάρντο
γιὰ τὸν μισθό, τὸ κέρδος καὶ τὴν πρόσοδον,
ποὺ θὰ μελετήσουμε. Αὕτῃ ἡ ιδεολογικὴ βά-
σις τοῦ ἀντικειμενικοῦ ὀρθολογισμοῦ (ἢ ιδεα-
λισμοῦ) μελετᾷ τὸ οἰκονομικὸ σύστημα στὸ
σύνολό του, ἐρευνᾷ τοὺς «νόμους» ποὺ τὸ
διέπουν, μελετᾷ τὴν ἀνατομία τῆς οἰκονο-
μικῆς κοινωνίας. Ἀπομονώνονται ἔτσι ἀμέ-
σως ἀντικειμενικὲς «κατηγορίαι», στὶς ὁποῖες
ἀντιστοιχοῦν κοινωνικὲς τάξεις, ἃν καὶ ὅχι
μὲ τὴν ἀκριβῆ ἐννοίαν ποὺ θὰ δώσει ἀργότερα
σ' αὐτὴν τὴν λέξιν ὁ μαρξισμός. Ὑπάρχουν
οἱ «ἰδιοκτῆτες γῆς», οἱ «ἐργαζόμενοι», οἱ
«καπιταλιστὲς - αὐτοκράτορες» καὶ οἱ κα-
τηγορίαι ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὴν πρόσοδον,
τὸν μισθό, τὸ κέρδος.

Οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς ἔχουν παρατη-

ρήσει ὅτι καὶ στοὺς κλασσικοὺς ὑπάρχει μιὰ
βάσις ὑποκειμενικοῦ ιδεαλισμοῦ ἃν καὶ ἀσα-
φῆς καὶ ἀσυνείδητη τὶς περισσότερες φορές.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν οἰκονομίαν, οἱ θεωρητικοὶ
τοῦ ὑποκειμενισμοῦ στράφηκαν πρὸς τὴν
ἡδονιστικὴ ἀντίληψιν (ὑποκειμενικὴ χρησιμό-
της) σύμφυτη στὸν ἀγγλικὸ ὀρθολογιστικὸ
ἐμπειρισμό, στὸν ὠφελισμὸ, ἐκπροσωπού-
μενο ἀπὸ τὸν Λόκ, τὸν Μπαῖν ἢ τὸν Μπένθαμ,
δάσκαλον τοῦ Τζέιμς Μίλλ, τοῦ Ρικάρντο καὶ
τοῦ ἴδιου τοῦ Σμίθ, συγγραφεῖς τῆς γνωστῆς
«θεωρίας τῶν ἠθικῶν συναισθημάτων». Στὴν
Εὐρώπῃ ὁ ὑποκειμενισμὸς ἐκπροσωπεῖται μὲ
τοὺς Ἰταλοὺς καὶ γάλλους συγγραφεῖς τῆς οἰ-
κονομίας καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὸν Condillac. Ἀλ-
λὰ τέτοιες ὠφελιστικὲς ἀπόψεις ἐνσωματώ-
νονται στὴν «φυσικὴ τάξιν», ἔτσι, ὅπως τὸ κοι-
νωνικὸ συμβόλαιον τοῦ Ρουσσώ ἐνσωματώνεται
μὲ ὁλόκληρην τὴν ὀρθολογιστικὴν «τάξιν» τῆς
κοινωνίας. Ἡ ἀντίθεσις δὲν γεννιέται καὶ δὲν
ἐμφανίζεται, ὅπως ἔπρεπε, γιὰ ν' ἀναφέ-
ρομε ἐξάλλου τὸν Halévy¹.

Δηλαδή, στὰ γραπτὰ τοῦ Ρικάρντο καὶ
τῶν ἄλλων ἐγγλέζων κλασσικῶν, δὲν ὑπάρχει
ἀμφιβολία ὅτι κίνητρο τῆς ἀνθρώπινης πράξεως
στὸ οἰκονομικὸ πεδίον εἶναι ὁ ὠφελισμὸς,
μὰ σκοπὸς τῆς «πολιτικῆς οἰκονομίας», δη-
λαδή τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, δὲν εἶναι
ἡ μελέτη τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς, ἀλ-
λὰ τῶν φυσικῶν νόμων ποὺ ρυθμίζουν τὴν
παραγωγὴ καὶ τὴν διανομὴν τοῦ κοινωνικοῦ
προϊόντος. Σ' αὐτὴν τὴν ἀνάλυσιν, ὅπως ἀνα-
φέρει ἐπίσης ὁ Μάρξ, μέγας ὑμνητὴς τοῦ

1. Halévy: Evolution de la doctrine
utilitaire, Paris, Alcan 1901:

Ρικάρντο, υπάρχει ή έρευνα και ή ανακάλυψη τής έσώτερης ένότητας, που συνδέει τὰ διάφορα οικονομικά φαινόμενα, ή ανακάλυψη τών θεμελιωδών νόμων τής πολιτικής οικονομίας.

Θ' αφιερώσουμε μιάν άσκηση σ' αυτό τὸ πρόβλημα και ὁ σπουδαστής θὰ έχει τὴν εύκαιρία νὰ ἐλέγξει τὶς διαπιστώσεις μας διαβάζοντας τὰ κείμενα τής ἐποχῆς και τὶς κριτικές ἀναλύσεις τών ἱστορικῶν τής οικονομικῆς σκέψης, ἰδιαίτερα τών γραπτῶν τοῦ Μάρξ πάνω στὸν Ρικάρντο¹.

Γιὰ ὅλη τὴν κλασικὴ ἐποχὴ, ἀκόμα και γιὰ τοὺς μετέπειτα ἐπιγόνους, που δικαίως ὁ Μάρξ ἀποκάλεσε «χυδαία οικονομία» και μέχρι τὴν κυριαρχία τής ὑποκειμενιστικῆς σχολῆς γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ λογικὴ βάση γιὰ τὴν μελέτῃ τής οικονομίας εἶναι ἡ ρασιοναλιστικὴ τοποθέτηση. Μ' ἄλλα λόγια τέθηκαν γιὰ ἐπεξεργασία πάντοτε μὲ περισσότερο ἐνδιαφέρον, ὅπως δὴποτε ὁμως μὲ λιγότερο ἐπιστημονικὸ τρόπο, οἱ ξεχωριστὲς ἔννοιες τής ἀξίας, παραγωγῆς, κέρδους, ἡμερομισθίου κλπ., δηλαδὴ πάντοτε ἐπρόκειτο γιὰ ἀντικειμενικὲς ἔννοιες. Δὲν ὑπάρχει, ἐπομένως, καμιά ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιὰ ἔννοιες που ἀποσκοποῦν νὰ ἐκφράσουν μιάν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα, παρ' ὅλο που εἶναι ρασιοναλιστικὴ, και τὸ ἀντικείμενο τής πολιτικῆς οικονομίας δὲν εἶναι ἡ θεώρηση τών ἐπιλογῶν, ἀλλὰ ἡ μελέτῃ τών νόμων που ρυθμίζουν στὸ σύνολό τους τὴν παραγωγή, τὴν διανομὴ και τὴν κατανάλωση τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος.

Ὁ σπουδαστής μπορεῖ νὰ παρατηρήσει ὅτι πάνω στὴν βάση αὐτῆς τής θέσης παρουσιάζεται διαφορετικὴ στὰ κείμενα τής οικονομίας, ἀκόμα και ἡ κατανόηση τής ὕλης, σὲ σχέση μὲ τὰ πιὸ πρόσφατα ἐγχειρίδια. Ἀρχίζουν μὲ τὴν μελέτῃ τής ἀξίας και τών κατηγοριῶν που ρυθμίζουν τὴν διανομὴ τοῦ προϊόντος, ἢ μὲ τὶς γενικὲς κατηγορίες: παραγωγή, διανομὴ και ἀνταλλαγὴ· ἀλλὰ οὐδέποτε, ὅπως θὰ γίνεῖ ἀργότερα, μὲ τοὺς νόμους «τῆς ἀτομιστικῆς οικονομίας» ἢ μικροοικονομίας ἢ μὲ τὴν κοινωνικὴ οικονομία ἢ μακροοικονομία. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τών πρώτων κλασικῶν και τών ἐπιγόνων εἶναι πολὺ μεγάλη και τελικὰ γίνεται αἰσθητὴ ἡ ἐπίδραση τοῦ θετικισμοῦ που θὰ ἐπιβληθεῖ μὲ τὸν Σπένσερ, ἀλλὰ ἡ μέθοδος τής ἔρευνας θὰ συνεχίσει νὰ προϋποθέτει μιάν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα, καθαρὰ διανοητικὴ, δηλαδὴ ρασιοναλιστικὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ πρέπει νὰ ἀνακαλυφθοῦν οἱ ἔμφυτοι νόμοι.

Ἡ θέση αὐτὴ δημιούργησε τὶς στέρεις βάσεις τής οικονομικῆς ἐπιστήμης, τὴν μέθοδο γιὰ τὴν ἔρευνα και τὶς θεμελιώδεις ἔννοιες που κυριάρχησαν στὴν ἀνάπτυξη τής ἐπιστημονικῆς σκέψης και τὸ προτέρημα αὐτὸ ἀναγνωρίστηκε ἀνοιχτὰ ἀπὸ τὸν Μάρξ. Ἡ θέση ὁμως αὐτὴ ἐγκαταλείφθηκε πρὸς ὄφελος τής ὑποκειμενιστικῆς ἀντίληψης ὄχι τόσο γιὰ πρακτι-

κοὺς λόγους, που ὅπως δὴποτε ὑπῆρχαν, ἐπειδὴ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ καθιστοῦσε ἀπαραίτητὴ μιὰ προσεκτικὴ μελέτῃ τής ζήτησης και τής βραχυπρόθεσμης περιόδου, ὅσο γιὰ ταξικούς και πολιτικούς λόγους. Γι' αὐτὸ θὰ μιλήσουμε παρακάτω, ὅταν θὰ ἐκθέσουμε τὴν θεωρία τής ὀριακῆς χρησιμότητας, ἀλλὰ γιὰ τὴν ὥρα εἶναι σκόπιμο νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι ἡ θέση μας αὐτὴ ἤδη ἔχει γίνεῖ ἀποδεκτὴ ἀπὸ τοὺς πιὸ σοβαροὺς μελετητὲς και ὑποστηρίζεται και στὸ ἔργο τοῦ Roll «Ἡ ἱστορία τής οικονομικῆς σκέψης» που σᾶς συνιστῶ νὰ διαβάσετε. Μὲ τὸ πέρασμα στὴν ὑποκειμενικὴ μέθοδο ἀναγνωρίζει ὁ Roll (σελ. 460): «Ἡ νέα θεωρία ἐγκατέλειψε τὶς ἱστορικο-κοινωνικὲς βάσεις τῆς κλασικῆς θεωρίας. Ἡ ξεκάθαρη ἀντίληψη τῆς διάρθρωσης τών κοινωνικῶν τάξεων, σὰν βάση που καθορίζει ὁλόκληρὴ τὴν παραγωγικὴ διαδικασία, ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ μιὰ νέα ἀντίληψη τῆς κοινωνίας σὰν ἓνα πλῆθος ἀτόμων. Ἡ ὑποκειμενικὴ θεωρία τῆς ἀξίας γίνεται κατανοητὴ μόνο μὲ μιάν ἀτομικιστικὴ ἀντίληψη τῆς κοινωνίας. Αὐτὴ ἐπιτρέπει τὴν διάκριση μορφῶν θυσίας, διαφορετικῶν ἀπὸ τὴν ἐργασία, ὅπως ἡ ἐγκράτεια, και κατὰ συνέπεια συνδέει κατόπι τὸ αὐταπόδεικτο τῆς ἀρμονικῆς χρησιμότητας μὲ τὴν οικονομικὴ θεωρία».

Ὁ Μάρξ εἶχε κάνει τὴν ἐκτίμηση αὐτὴ ὅταν εἶχε ἀναγνωρίσει ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο γιὰ τὴν ἀξία περιεῖχε μέσα της, τὴν ἔννοια τῆς ὑπεραξίας και ἡ ἀνοιχτὴ ἀναγνώριση τῆς σύγκρουσης μεταξὺ μισθωτῆς ἐργασίας και κεφαλαίου ἐπέφερε σοβαρὲς λογικὲς συνέπειες που ἐὰν θὰ μπορούσαν νὰ γίνουν παραδεκτὲς στὴν ἐποχὴ τοῦ Ρικάρντο, ὅπου ὁ ταξικὸς ἀγῶνας μεταξὺ προλεταριάτου και ἀστικῆς τάξης δὲν εἶχε ἀκόμα ἀναπτυχθεῖ, δὲν μπορούσε νὰ γίνεῖ τὸ ἴδιο και λίγο ἀργότερα. «Ἡ ἀστικὴ τάξη — εἶπε — κατέκτησε τὴν πολιτικὴ ἐξουσία στὴν Γαλλία και τὴν Ἀγγλία. Ἀπὸ τότε ὁ ταξικὸς ἀγῶνας, πρακτικὰ και θεωρητικὰ εἶχε πάρει ὅλο και περισσότερο ἀπειλητικὲς μορφές. Ὁ ἀγῶνας αὐτὸς σήμανε και τὴν καμπάνα τοῦ θανάτου τῆς ἐπιστημονικῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οικονομίας» («Κεφάλαιο», ἔκδ. Ρινάσιττα, τόμ. I). Πάνω σ' αὐτὸ θὰ ξαναγυρίσουμε στὰ ἐπόμενα. Γιὰ τὴν ὥρα μᾶς φθάνει νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι ἐὰν ἡ ὑποκειμενιστικὴ θέση τών κλασικῶν ὑπῆρξε χωρὶς ἀμφιβολία προτιμότερη και συνεισέφερε γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ μελέτῃ τῆς πραγματικότητας, ὁμως ἐξ αἰτίας τῆς ἴδιας της λογικῆς βάσης ὑπῆρξε ἀνεπαρκὴς γιὰ ν' ἀνακαλύψει τοὺς νόμους τῆς κίνησης, τοὺς νόμους τῆς οικονομικῆς ἀνάπτυξης, δηλαδὴ τὴν πραγματικὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας. Ἡ ἰδεαλιστικὴ θέση ὡδηγοῦσε νὰ δοῦμε «Sub specie aeternitatis», σὰν ρασιοναλιστικά, ἢ πράγμα που εἶναι τὸ ἴδιο, φυσικά, σχέσεις που ἀντίθετα ἦταν ἱστορικὰ καθορισμένες και γι' αὐτὸ μεταβατικὲς· κατὰ συνέπεια δημιουργοῦσε ἔννοιες και κατηγορίες που δὲν μπορούσαν νὰ ἐκφράζουν μὲ πληρότητα τὴν πραγματικότητα μέσα στὴν ζωὴ.

1. Storia delle teorie economiche, τομ. II. Einaudi 1957, il Capitale, τομ. III.

Τὸ ξεπέρασμα δὲν μπορεῖ νὰ πιστοποιηθεῖ στὴν βάση ἐμπειρικοῦ θετικισμοῦ ποὺ τώρα ξαναεῖναι τῆς μόδας, ἀλλὰ πάνω σὲ μιὰ ἀντικειμενικὴ βάση, ποὺ ἀποβλέπει στὴν ἀνακάλυψη τῶν ἐσώτατων δεσμῶν τῆς πραγματικότητας, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι καὶ στὴν κίνησή τους, δηλαδὴ πάνω σὲ μιὰ διαλεκτικὴ ὕλιστικὴ βάση.

Δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ἐκφραστοῦν μὲ λίγες γραμμὲς τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς διαλεκτικῆς ὕλιστικῆς ἀντίληψης τῆς πραγματικότητας καὶ γι' αὐτὸ συνιστῶ στοὺς σπουδαστὲς νὰ παρακολουθήσουν τὶς ἀσκήσεις καὶ νὰ διαβάσουν τὰ ὑποδεικνυόμενα κείμενα.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἡ ὕλιστικὴ θέση προϋποθέτει τὴν ἀντικειμενικὴ ἵπαρξη ἐνὸς πραγματικοῦ κόσμου, τοῦ ὁποῖου ὁ ἄνθρωπος εἶναι μέλος, γιὰ τὴν ὁποία ἀντικείμενο τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, εἶναι ἡ μελέτη τῶν ἀντικειμενικῶν προτσὲς ποὺ πραγματικὰ ἐκδηλώνονται στὴν φύση καὶ στὴν κοινωνία, αὐτὰ ποὺ ἀκριβῶς εἶναι καὶ ἐμφανίζονται σὲ μᾶς καὶ ὄχι αὐτὰ ποὺ θὰ θέλαμε νὰ εἶναι. Οἱ νόμοι ποὺ ἀνακαλύπτονται δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ἡ ἀντανάκλαση τῶν ἀντικειμενικῶν προτσὲς ποὺ ἀναπτύσσονται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν θέληση τοῦ ξεχωριστοῦ ἀνθρώπου.

«Τὰ λογικὰ σχήματα — ὅπως ἔλεγε ὁ Ἑνγκελς — μποροῦν ν' ἀναφέρονται μόνο σὲ μορφὲς σκέψης... σὲ μορφὲς ὑπαρξης τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου... Ἡ σκέψη οὐδέποτε μπορεῖ νὰ τὰ δημιουργήσει, οὔτε νὰ τὰ ἐξαγάγει ἀπ' τὸν ἑαυτὸ της, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Μὰ ἔτσι, οἱ ἀρχὲς δὲν εἶναι τὸ ἀρχικὸ σημεῖο τῆς ἔρευνας, ἀλλὰ τὸ τελικὸ τῆς ἀποτελέσματος, δὲν ἐφαρμόζονται στὴν φύση καὶ στὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ, ἀντίθετα, ἀποσπῶνται ἀπ' αὐτές». Ἡ ἀντίληψη αὕτη ἀκόμα καὶ στὸ πεδίο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς γνώσης, δὲν ἀρνεῖται τὴν σημασίαν τῆς ἀνθρώπινης δράσης. Ἀντίθετα, ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὶς θέσεις γιὰ τὸν Φόϋερμπαχ τοῦ Μάρξ, καὶ ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Ἑνγκελς καὶ τοῦ Λένιν ἀργότερα, ἡ ἀποτελεσματικότης τῆς γνώσης πραγματοποιεῖται μὲ τὴν πράξη, μὲ τὴν ἐπαναδημιουργία τοῦ προτσὲς τῆς φύσης καὶ τῆς ἱστορίας, δηλαδὴ μὲ τὴν κατανόηση καὶ τὴν πραγματοποίηση τῶν νόμων ἀνάπτυξης τῆς φύσης καὶ τῆς κοινωνίας. «Τὸ πρόβλημα τοῦ νὰ ξέρουμε ἂν ἡ ἀνθρώπινη σκέψη μπορεῖ νὰ φθάσει σὲ μιὰ ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια δὲν εἶναι ἓνα θεωρητικόν, ἀλλὰ ἓνα πρακτικόν ἐρώτημα. Εἶναι στὴν πράξη ποὺ ὁ ἄνθρωπος πρέπει ν' ἀποδείξει τὴν ἀλήθειαν, δηλαδὴ τὴν πραγματικότητά, τὴν ἰσχὺ, τὴν ἀκρίβειαν τῆς σκέψης του».

Ἡ ἀμφιβολία γιὰ τὴν πραγματικότητά ἢ μὴ πραγματικότητά τῆς ἀπομονωμένης σκέψης ἀπὸ τὴν πράξη εἶναι ἓνα ἐρώτημα καθαρὰ σχολαστικόν. (Θέσεις γιὰ τὸν Φόϋερμπαχ). Καὶ εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ γίνεσθαι ποὺ στὴν ἱστορία μεταφράζεται μὲ τὴν πε-

ρίφημη μαρξιστικὴ ἀντίληψη τοῦ ρήγματος τῆς πράξης, ποὺ κάνει τὸν ἄνθρωπον πρωταγωνιστὴ τῆς ζωῆς καὶ ποὺ ἐξηγεῖ καλύτερα τὴν ἔννοια τῆς ἐνδέκατης θέσης. «Οἱ φιλόσοφοι ἔχουν ἐξηγήσει μέχρι σήμερα τὸν κόσμον μὲ διαφορετικὸν τρόπον, τὸ πρόβλημα ὁμῶς εἶναι νὰ τὸν ἀλλάξουν». Γιὰ τὴν ἀντίληψη αὕτη εἶναι βαθιὰ ἀναγκαῖον νὰ κατανοηθεῖ ἡ πραγματικότητα «ὄχι σὰν ἓνα σύνολον τελειωμένων πραγμάτων, ἀλλὰ σὰν ἓνα σύνολον διαδικασιῶν, στίς ὁποῖες τὰ πράγματα φαινομενικὰ εἶναι σταθερά, ὄχι λιγότερον ἀπὸ τὴν ἀντανάκλασίν τους στὸ μυαλὸ μᾶς καὶ οἱ ἔννοιες περνοῦν μέσα ἀπὸ μιὰ ἀδιάκοπην διαδικασίαν ἐμφάνισης καὶ παρακμῆς». Νὰ λοιπὸν ἡ διαλεκτικὴ σὰν «ἐπιστήμη τῶν γενικῶν νόμων τῆς κίνησης, τόσο τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ὅπως καὶ τῆς ἀνθρώπινης σκέψης», ποὺ τόσο συνθετικὰ προσδιόριζε ὁ Μάρξ. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὕτη ξεπηδοῦν ὁρισμένα ἰδιαιτέρα χαρακτηριστικὰ τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου ποὺ μποροῦν περιληπτικὰ νὰ συνοψισθοῦν ὅπως παρακάτω:

α) Ἡ ἀλληλοεξάρτησις τῶν φαινομένων: Μ' ἄλλα λόγια ἡ διαλεκτικὴ θεωρεῖ ὅτι σ' ὅλα τὰ πεδία τῆς ἔρευνας στὴν φύσιν καὶ στὴν κοινωνίαν, τὰ φαινόμενα δὲν πρέπει νὰ κατανοοῦνται ἀπομονωμένα καὶ ξεκομμένα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἀλλὰ στὸ σύνολόν τους, δηλαδὴ τὰ φαινόμενα συνδέονται ὀργανικὰ μεταξὺ τους, ἐξαρτῶνται τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, καθορίζονται ἀντίστοιχα.

β) Ἡ δυναμικὴ: Τὰ φαινόμενα πρέπει νὰ ἀξιολογοῦνται ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν ἀντίστοιχων δεσμῶν τους, ἀλλὰ ἰδιαιτέρα ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς κίνησός τους, ἀπὸ τὴν γέννησιν καὶ τὴν ἐξαφάνισίν τους. Πιο πολὺ ἀκόμα, αὐτὸ ποὺ ἔχει μεγαλύτερη σημασίαν, δὲν εἶναι αὐτὸ ποὺ φαίνεται σταθερό, παρ' ὅλο ποὺ ἀρχίζει νὰ μαραίνεται, ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ ἀρχίζει νὰ γεννιέται καὶ ποὺ στὴν ἀρχὴ φαίνεται ἀσταθές, γιὰτὶ αὐτὸ εἶναι τὸ φαινόμενο ποὺ μπορεῖ ν' ἀναπτυχθεῖ καὶ νὰ ἐκφράσῃ συνεπῶς τὸ μέλλον, νὰ μᾶς δώσῃ τὴν κίνησιν.

γ) Τὸ ποιοτικὸ ἄλμα: Γιὰ τὴν διαλεκτικὴν ἢ διαδικασίαν τῆς ἀνάπτυξης δὲν εἶναι ἀπλῶς μία διαδικασία ποὺ συνδέεται μὲ αὐξηση, στὴν ὁποία δηλαδὴ γίνονται μόνο ποσοτικὲς καὶ ὄχι ποιοτικὲς ἀλλαγές. Ἀντίθετα, ἀπὸ ἓνα ὁρισμένο σημεῖον μεταπηδοῦμε ἀπὸ ποσοτικὲς σὲ ποιοτικὲς ἀλλαγές (μετατροπὴ τῆς ποσότητος σὲ ποιότητα) μέσω ἐνὸς πραγματικοῦ ἄλματος. Ἰδιαιτέρα ὁ Ἑνγκελς συναντᾷ στὴν φύσιν καὶ στὴν ἱστορίαν ἀναρίθμητους ἀποδείξεις αὐτοῦ τοῦ νόμου τῆς διαλεκτικῆς, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον, παρ' ὅλες τὶς συνέπειες, ἀκόμα καὶ ἡ διαδικασία τῆς ἀνάπτυξης δὲν ἐπαναλαμβάνεται, δὲν εἶναι σὰν μιὰ κυκλικὴ κίνησις, ἀπλὴ ἐπανάληψις αὐτοῦ ποὺ ἔγινε, ἀλλὰ μιὰ προοδευτικὴ ἀνερχόμενη κίνησις, μιὰ ἀνάπτυξις ἀπὸ τὸ ἀπλὸ πρὸς τὸ σύνθετον, ἓνα πέραςμα ἀπὸ

μιά παλιά ποιοτική κατάσταση σε μία απολύτως καινούργια.

δ) 'Η αρχή των αντιθέσεων: 'Η διαλεκτική, λέει ο Λένιν, είναι «ή μελέτη των αντιθέσεων της ουσίας των ίδιων των πραγμάτων», δηλαδή ξεκινά από την αρχή, ότι τα φαινόμενα περιέχουν έσωτερικές αντιθέσεις, έχουμε δηλαδή ένα θετικό και ένα αρνητικό σημείο, ένα παρελθόν και ένα μέλλον που σχηματίζει το παρόν και που ο αγώνας μεταξύ αυτών των αντιθέσεων, μεταξύ του παλιού και του νέου, μεταξύ αυτού που γενέται και αυτού που πεθαίνει, είναι το έσώτατο περιεχόμενο της διαδικασίας της ανάπτυξης, του μετασχηματισμού των ποσοτικών, σε ποιοτικές αλλαγές.

ε) 'Ο άνθρωπος κατακτώντας όλο και περισσότερο μέρος της πραγματικότητας, συνειδητοποιώντας την περισσότερο, γίνεται όλο και περισσότερο, με τη δράση του, ο πρωταγωνιστής της ιστορίας του κόσμου.

'Η διαλεκτική λογική, ως έκ τούτου, συνεισέφερε σε τεράστιο βαθμό στην θεωρία της γνώσης, στην ανάπτυξη των έπιστημών, ξεπερνώντας τους περιορισμούς της φορμαλιστικής λογικής, που κυρίως βασίζεται σε μια στενή έρμηνεία της αρχής της ταυτότητας και της μη ύπαρξης αντιθέσεων. Όπως είναι φανερό, ακόμα και η φορμαλιστική λογική και τα όργανα τα οποία έπεξεργάστηκε στην πορεία των αιώνων δεν ξεαφανίζονται και είναι χρήσιμα για την κατανόηση των φαινομένων όταν αξιολογούνται στην στατικότητα τους που στην περίπτωση άργων κινήσεων, μπορεί να θεωρηθεί το πρωταρχικό χαρακτηριστικό των φαινομένων.

Σ' αυτήν την αντίληψη ξεπερνιέται η αντίθεση μεταξύ άφαίρεσης και συγκεκριμένου· μεταξύ σχετικότητας και απολυτότητας στην γνώση. Άφηρημένη αλήθεια δεν υπάρχει, γιατί η αλήθεια είναι πάντοτε συγκεκριμένη. Το συγκεκριμένο είναι η ένότητα του πολλαπλού. Είναι φανερό ότι η έννοια του συγκεκριμένου της γνώσης δεν συμπίπτει σε καμιά περίπτωση με το στοιχείο της αίσθησης της δράσης, που σ' ένα μέρος αποτελούσε την θέση των αίσθησιακών και οδηγούσε σ' ένα χονδροειδή έμπειρισμό, που φαίνεται να ξαναεμφανίζεται σε όρισμένες σύγχρονες απόψεις. Το συγκεκριμένο δίνεται με την έννοια, δηλαδή με την μορφή της συνείδησης, με την οποία ο άνθρωπος δέχεται τους αντικειμενικούς νόμους των φαινομένων που δεν συμπίπτουν κατευθείαν και άμεσα με το γενικό κοινό στοιχείο που μπορεί να έμφανίζεται στην έπιφάνεια των φαινομένων. Για τον σκοπό αυτό η σκέψη δεν πρέπει να κάνει «άφαίρεση» κάθε γενικού, κάθε στοιχείου που απλά είναι κοινό. Πρέπει να έπιλέγει συνειδητά το γενικό στοιχείο που εκφράζει την είδική συγκεκριμένη φύση του αντικειμένου που εξετάζεται, ή με άλλους δρους, μόνο το γενικό που είναι ουσιαστικό για να προσδιοριστεί αντικειμενικά ή ιδιομορφία αυτού του αντικειμένου. Το χρέος της σκέψης είναι να δώσει σαν προϊόν, «άφαιρέσεις» που συνθέτουν στην αντίστοιχή τους

σχέση, την κατανόηση της έσωτερικής ουσίας του αντικειμένου. 'Η συγκεκριμένη γνώση δεν πρέπει δηλαδή ν' αναπαράγει, χωρίς έξαίρεση, όλα τα μέρη, όλα τα ιδιαίτερα, τις «στιγμές» που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο αναφέρονται στο υπό εξέταση αντικείμενο, αλλά ν' ανακαλύπτει τον έσώτατο δεσμό που εκφράζει την ιδιαίτερή του φύση.

Γι' αυτόν τον λόγο, η άφαίρεση πρέπει να καθορίζεται συγκεκριμένα, γιατί διαφορετικά γίνεται σε τέτοιο βαθμό γενική, ώστε να μην συνεισφέρει στην γνώση του φαινομένου. 'Η διάκριση του Κρότσε μεταξύ έννοιας και ψευδο-έννοιας — το άδύνατο σημείο των απόψεων του Κρότσε — που προέρχεται από την ιδεαλιστική και συγκρουόμενη αντίληψη με την ένότητα της πραγματικότητας, με τρόπο ξεκάθαρο, ξεπεράστηκε και χάνει ακόμα και την ιστορική της σημασία που συνδέεται με την πολεμική έναντίον της μεταφυσικής του νατουραλισμού¹.

'Ο διαλεκτικός ύλισμός, έφαρμοζόμενος στην μελέτη των οικονομικών φαινομένων, έπιβεβαίωσε την άνωτερότητά του πάνω στις άλλες μεθοδολογικές θέσεις, στον ρασιοναλισμό, στον ύποκειμενισμό, στον σύγχρονο νεοθετικιστικό έμπειρισμό. Κατ'απώτερον άποδειξε ότι το θεμελιώδες στοιχείο της οικονομικής δραστηριότητας άποτελείται από σχέσεις μεταξύ ανθρώπων και όχι μεταξύ πραγμάτων. Κατ'αδύτερον, ο διαλεκτικός ύλισμός προσπάθησε να εξατομικεύσει αυτό που είναι χαρακτηριστικό, που συνθέτει δηλαδή το θεμελιώδες στοιχείο κάθε ξεχωριστού τρόπου παραγωγής. 'Ο Μάρξ π.χ., από την διαπίστωση ότι «το κεφάλαιο είναι η οικονομική δύναμη που έξουσιάζει τα πάντα στην άστική κοινωνία», έβγαλε τα μεθοδολογικά συμπεράσματα για την έρευνά του πάνω στην καπιταλιστική κοινωνία. Και ξεκινώντας από τις έκτιμήσεις που περιέχονται στο γνωστό τμήμα του προλόγου «Για την Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας», έβγαλε τα πιο γενικά συμπεράσματα, τόσο πάνω στην αντικειμενική φύση των παραγωγικών σχέσεων, όσο και στους νόμους που ώθούν στην αλλαγή του τρόπου παραγωγής. «Στην κοινωνική παραγωγή της ζωής τους — αναφέρει ο Μάρξ στο τμήμα αυτό και που κάθε σπουδαστής πρέπει να το γνωρίζει όλόκληρο — οι άνθρωποι έρχονται σε καθορισμένες, αναγκαίες ανεξάρτητες από την θέλησή τους σχέσεις, σε παραγωγικές σχέσεις που αντιστοιχούν σε μια όρισμένη βαθμίδα ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων». Πρόκειται δηλαδή για ανεξάρτητες, αναγκαίες καθορισμένες σχέσεις, που ρυθμίζουν την παραγωγή και την ανταλλαγή των υλικών αγαθών που υπηρετούν την ζωή της ανθρώπινης κοινωνίας, πρόκειται δηλαδή για σχέσεις που ρυθμίζονται από αντικειμενικούς οικονομικούς νόμους που πρέ-

1. E. Garin: *Cronache di Filosofia Italiana*, (Bari, Laterza, κεφ. VI, VII, VIII).

πει να ανακαλυφθούν και που έχουν πλήρη αξία, έστω και αν είναι ιστορικά καθορισμένοι. «Σε μια όρισμένη βαθμίδα της εξέλιξής τους οι υλικές παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας, έρχονται σε αντίφαση με τις υπάρχουσες παραγωγικές σχέσεις ή — πράγμα που αποτελεί μονάχα τη νομική γι' αυτό έκφραση — με τις σχέσεις ιδιοκτησίας, μέσα στις οποίες είχαν κινηθεί μέχρι τώρα. Από μορφές ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, οι σχέσεις αυτές μεταβάλλονται σε δεσμά τους. Τότε έρχεται μια εποχή κοινωνικής επανάστασης». Νά ο θεμελιώδης δεσμός μεταξύ της αντικειμενικότητας και του πραγματικού, και η δημιουργική ελευθερία της ανθρώπινης δράσης, της ιστορίας.

Η εφαρμογή της διαλεκτικής μεθόδου στο πεδίο των οικονομικών επιστημών επιτρέπει γι' αυτούς τους λόγους την ακριβή κατανόηση των οικονομικών νόμων και ιδιαίτερα των νόμων της «δυναμικής» των ξεχωριστών φαινομένων και όλοκληρου του συστήματος. Είναι φανερό ότι ένα τέτοιο αποτέλεσμα δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς μια σωστή αναφορά στην πραγματικότητα, χωρίς μια σοβαρή έρευνα των φαινομένων, όπως αυτά παρουσιάζονται, τα οποία δηλαδή δεν έπρεπε να περιορίζονται σε διάφορα σχήματα εκ των προτέρων. Σύμφωνα με όρισμένους οικονομολόγους αυτό θα εκπροσωπούσε μία κατωτερότητα, σε σχέση με την αφαίρεση των διανοουμενίστικων θέσεων. Άλλά, όπως σωστά λέει ο Gramsci: «Στην εξέταση του προβλήματος της μεθόδου της οικονομικής έρευνας και στην έννοια της αφαίρεσης, θα πρέπει να δούμε αν η κριτική που κάνει ο Κρότσε στην μαρξιστική κριτική της οικονομίας, προχωρώντας μέσω «ένος συνεχούς μίγματος θεωρητικής αφαίρεσης και ιστορικής περιγραφής, μέσω λογικών και πραγματικών δεσμών» δεν είναι ένα από τα σοβαρότερα χαρακτηριστικά της υπεροχής της κριτικής οικονομίας από την καθαρή οικονομία, και μία από τις δυνάμεις που την καθιστούν αποδοτικότερη για την επιστημονική πρόοδο...». Η κριτική οικονομία έρευνήσει για μια σωστή εξήγηση ανάμεσα στην άπαγωγική και την έπαγωγική μέθοδο, δηλαδή να οικόδομήσει άφηρημένες υποθέσεις όχι σε μιαν άπροσδιόριστη βάση ενός ανθρώπου γενικά, ιστορικά άκαθόριστου και που από καμιά άποψη δεν μπορεί να αναγνωριστεί ο αν αφαίρεση μιάς συγκεκριμένης πραγματικότητας, αλλά σε μια αποτελεσματική πραγματικότητα, «ιστορική περιγραφή» που αποτελεί την πραγματική προϋπόθεση για την οικόδομηση επιστημονικών υποθέσεων δηλαδή για ν' αφαιρέσουμε το στοιχείο της οικονομίας ή εκείνα από τα διάφορα μέρη του οικονομικού στοιχείου, πάνω στο οποίο θέλουμε να στρέψουμε την προσοχή για να πραγματοποιήσουμε την επιστημονική εξέταση»¹.

1. Με τον όρο Κριτική Οικονομία ο Γκράμσι έννοει τη μαρξιστική πολιτική οικονομία. Όπως είναι γνωστό ο Γκράμσι έγραψε κυρίως μέσα από τη φυλακή και έξ αιλίας της λογοκρισίας χρησιμοποιούσε όρισμένους όρους με

Σαν έκφραση της αποτελεσματικής πραγματικότητας, οι άπλες έννοιες της οικονομικής επιστήμης αποκτούν με τον τρόπο αυτό το συγκεκριμένο χαρακτήρα και ζωή. Από την άλλη μεριά, το πρώτο μάθημα που δίνει ή πραγματικότητα στο πεδίο της παραγωγής και της ανταλλαγής έμπορευμάτων — που είναι το πεδίο έρευνας της οικονομικής επιστήμης — ήδη είχε με καθαρό τρόπο προσδιοριστεί από τον Μάρξ με τις λέξεις: «Στην παραγωγή, οι άνθρωποι δεν έπενεργούν μόνο πάνω στη φύση, αλλά και μεταξύ τους. Παράγουν μόνο στο βαθμό που συνεργάζονται μ' ένα συγκεκριμένο τρόπο και ανταλλάσσουν αντίστοιχα την δραστηριότητά τους. Για να παράγουν έρχονται μεταξύ τους σε καθορισμένες σχέσεις και δεσμούς και η δράση τους πάνω στη φύση, στην παραγωγή έχει νόημα μόνο στο πλαίσιο αυτών των κοινωνικών σχέσεων και δεσμών». Στην οικονομία, κατ' συνέπεια, δεν πρόκειται ν' αναλυθούν σχέσεις μεταξύ «πραγμάτων», αλλά πρωταρχικές σχέσεις μεταξύ ανθρώπων

Πρόκειται για μια θεμελιώδη αλήθεια, που εκθέτει με τρόπο σαφή αυτό που ο Gramsci λέει για τις ειδικές έννοιες της οικονομικής επιστήμης, π.χ. για την καθορισμένη αγορά. «Συγκεκριμένη αγορά για την καθαρή οικονομία είναι μια αυθαίρετη αφαίρεση που έχει αποκλειστικά μεταβατική αξία για τους σκοπούς μιάς παιδαγωγικής και σχολαστικής ανάλυσης. Αντίθετα, συγκεκριμένη αγορά για την κριτική οικονομία θα είναι το σύνολο των συγκεκριμένων οικονομικών δραστηριοτήτων, μιάς καθορισμένης κοινωνικής μορφής που εκφράζεται με την όμοιομορφία των νόμων της, δηλαδή «άφηρημένες», αλλά χωρίς ή αφαίρεση να παύει να είναι ιστορικά καθορισμένη. Αυτό ισχύει, ιδιαίτερα, για τις οικονομικές κατηγορίες, όπως ή γαιοπρόσδος, το κέρδος, το ήμερομίσθιο που είναι τυπική έκφραση ενός καθορισμένου συστήματος».

Έξ άλλου ή ύλη της ίδιας της έρευνας της πολιτικής οικονομίας, παρ' όλο που προσφέρει μια πιο γοργή διαλεκτική ανάπτυξη, έπειδή «η αντίθεση στην ουσία των πραγμάτων» είναι, στην δική μας ιστορική περίοδο πιο όξεία, προσφέρει μια «κανονικότητα» στις αναγκαίες σχέσεις και, κατ' συνέπεια, μια πραγματικότητα που αναμφισβήτητα είναι πιο εύαίσθητη στην επιστημονική κατάταξη. Ο διαλεκτικός υλισμός τίθεται με τον τρόπο αυτό, έναντι των άπόψεων του χυδαίου σχηματικού έμπειρισμού, ή θα μπορούσε να πει κανείς ακόμα και έναντι του υπαρξισμού στην οικονομική ανάλυση.

Ο σπουδαστής που μάς άκολούθησε στις έκτιμήσεις μας, θα δεί συγκεκριμένα την χρησιμοποίηση της μεθόδου του διαλεκτικού υλισμού στην έρμηνεία των οικονομικών φαινομένων και θα πεισθεί για την υπεροχή της σε

είδικη μορφή. Όπως π.χ. το διαλεκτικό υλισμό τον όνόμαζε «φιλοσοφία της πράξης» (filosofia di prassi) [Σημ. Μετ.]

σχέση με τις άλλες θέσεις που κυριαρχούν στην μελέτη της πολιτικής οικονομίας.

Φυβάμαι ότι δεν υπήρξα αρκετά πλήρης και σαφής, εξ αιτίας του υπερβολικά συνθετικού τρόπου της έκθεσής μου, και για τον λόγο αυτό συνιστώ στον σπουδαστή να παρακολουθήσει τις ασκήσεις και να διαβάσει τα κείμενα που υποδεικνύω. Πιστεύω όμως ότι τελικά είναι όπωσδήποτε σαφές το συμπέρασμα, ότι η υλιστική μέθοδος, ξεκινώντας από την προϋπόθεση ότι υπάρχει μια πραγματικότητα ανεξάρτητα από εμάς, έξω από εμάς, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι είναι αναγκαίο να μελετήσουμε αυτήν την πραγματικότητα μέσω μιας έρευνας σοβαρής, αντικειμενικής και χωρίς προκαταλήψεις. Έμφανίζεται επίσης και μία άλλη συνέπεια. Η ιστορική έρευνα μάς οδηγεί στο ν' αναγνωρίσουμε ότι η πραγματικότητα αυτή έχει μια δική της ζωή, μια δική της ανάπτυξη· δεν υπήρξε πάντοτε όπως είναι σήμερα, αλλά γεννήθηκε και περικλείει μέσα της νόμους ζωής και θανάτου.

Επιπρόσθετα, αν υπάρχει μια πραγματικότητα ανεξάρτητα από εμάς, και έχει μια δική της ζωή, σημαίνει ότι μπορούμε να διακρίνουμε σ' αυτή αντικειμενικούς νόμους, δηλαδή ότι υπάρχουν νόμοι μεταξύ των φαινομένων που εκδηλώνονται σ' αυτήν την πραγματικότητα, των αντίστοιχων σχέσεων που εμείς πρέπει ν' ανακαλύψουμε.

Ασφαλώς, το γεγονός ότι υπάρχουν αντικειμενικοί νόμοι, ανεξάρτητοι από την θέλησή μας, σημαίνει ακόμα ότι έχουμε την δυνατότητα να χρησιμοποιήσουμε αυτούς τους νόμους με την μια έννοια ή την άλλη, και όταν τους γνωρίσουμε, μπορούμε να επιδράσουμε πάνω στην πραγματικότητα, για να την αλλάξουμε. Κάθε κοινωνική πραγματικότητα, κάθε οικονομικό σύστημα, έχει κατά συνέπεια τους δικούς του νόμους, που είναι ανεξάρτητοι από την θέληση των ξεχωριστών ατόμων που ζούν μέσα σ' αυτήν την πραγματικότητα και αυτό παραμένει αληθινό, έστω και αν οι νόμοι αυτοί δεν είναι κάτι το σταθερό, το αιώνιο· έστω και εάν η συνειδητή δράση του ανθρώπου βοηθά στην εκδήλωση εκείνων των ποιοτικών αλλαγών που μετατρέπουν ολόκληρη την κοινωνική πραγματικότητα. Το ξεχωριστό άτομο υποφέρει τους νόμους του συστήματος μέσα στο οποίο ζει. Π.χ. και ο καπιταλιστής θα ήθελε να πουλά στην πιο υψηλή τιμή και να πραγματοποιήσει το μέγιστο κέρδος. Όμως δεν μπορεί να το κάνει, γιατί έφ' όσον υπάρχει ο συναγωνισμός των άλλων καπιταλιστών, όταν πηγαίνει στην αγορά βρίσκει μια τιμή που σχηματίστηκε εξ αιτίας αντικειμενικών νόμων, που θα μελετήσουμε και που είναι ανεξάρτητοι από την θέλησή του.

Ο νέος που έχει την ικανότητα να εργαστεί και την θέληση να βρει μια απασχόληση, παραμένει άνεργος, γιατί οι ίδιοι οι νό-

μοι του καπιταλιστικού συστήματος οδηγούν σε διαρκή ανεργία μια μεγάλη ποσότητα εργατικής δύναμης, στην καταστροφή των παραγωγικών δυνάμεων και ούτω καθ' εξής.

Συνεπώς, η μία όψη της υλιστικής μεθόδου είναι κριτική, και το γεγονός ότι αναγνωρίζουμε σαν υπάρχουσα μιαν αντικειμενική πραγματικότητα έξω από εμάς, ανεξάρτητα από εμάς, δείχνει ότι υπάρχει ανάγκη να μελετήσουμε την πραγματικότητα αυτή στις πραγματικές της σχέσεις, όχι εκείνες που θα θέλαμε να είναι ή θα είχαμε συμφέρον να είναι. Καί, κατά δεύτερο λόγο, να εκτιμήσουμε την πραγματικότητα αυτή, όχι σαν κάτι το σταθερό, το αιώνιο, αλλά σαν κάτι το ζωντανό, που έχει μέσα του αντιθέσεις που καθορίζουν την ανάπτυξή του.

Στην ζωή της κοινωνίας πρέπει πάντοτε να έχουμε υπόψη την άλλη προϋπόθεση, που από μόνη της είναι φανερό και που ήδη αναφέρθηκε. Στην κοινωνική ζωή ενεργούν κοινωνικές δυνάμεις, δηλαδή οργανωμένες ανθρώπινες δυνάμεις που προσπαθούν να κάνουν τους αντικειμενικούς νόμους ενός καθορισμένου συστήματος να ενεργούν ή να μην ενεργούν, δηλαδή προσπαθούν με την δράση τους να τροποποιούν αυτούς τους νόμους. Εάν έχουμε υπόψη αυτές τις αρχές, παρατηρούμε άμέσως ότι το αντικείμενο της μελέτης μας, δηλαδή αυτό που εμείς αποκαλούμε έπιστήμη της πολιτικής οικονομίας, είναι κάτι το διαφορετικό απ' αυτό που κατανοείται σήμερα από τα σύγχρονα έγχειρίδια.

Εμείς λέμε ότι σκοπός της οικονομικής έπιστήμης είναι η έπιστημονική όργάνωση, δηλαδή με μιὰ λογική ένότητα, ανακαλύπτοντας τους νόμους, των φαινομένων που διαπιστώνονται στον κόσμο της οικονομίας και που εκπροσωπούνται από παραγωγικές, κοινωνικές σχέσεις, δηλαδή οικονομικές, που υπάρχουν μεταξύ των ανθρώπων, με σκοπό να παράγουν τα αναγκαία αγαθά για την ζωή και για την ανάπτυξη της κοινωνίας. Καί σ' αυτόν τον προσδιορισμό του αντικείμενου της έρευνάς μας υπάρχει η διαφορά μεταξύ μας και των άλλων οικονομολόγων, οι οποίοι αξιολογούν την οικονομία σαν ένα σύνολο σχέσεων μεταξύ ανθρώπων και πραγμάτων, μεταξύ ανθρώπων και οικονομικών αγαθών. Για εμάς, χρέος της οικονομικής έπιστήμης είναι ν' ανακαλύψει και να έξηγήσει τους νόμους που ρυθμίζουν την παραγωγή και την διανομή των υλικών αγαθών στις διάφορες βαθμίδες ανάπτυξης της ανθρώπινης κοινωνίας.

Ἄς δοῦμε ἀπὸ πιὸ κοντὰ το ἀντικείμενο τῆς ἔρευνάς μας. Τὸ γεγονὸς, γιὰ τὸ ὁποῖο ἐνδιαφέρεται ἡ πολιτικὴ οἰκονομία, εἶναι ἡ παραγωγή τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, χωρὶς τὰ ὁποῖα ἡ ἀνθρωπότητα δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει. Ὅμως αὐτὴ ἡ παραγωγή τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν πραγματοποιεῖται συγκεκριμένα μέσα σ' ἓνα καθορισμένο παραγωγικὸ σύστημα ἢ τρόπο παραγωγῆς, ποὺ δημιουργεῖ καθορισμένες παραγωγικὲς σχέσεις μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ πολιτικὴ οἰκονομία μελετᾷ ὥστόσο τοὺς νόμους ποὺ ρυθμίζουν τὴν κοινωνικὴ παραγωγή καὶ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν προϊόντων στὶς διάφορες φάσεις ἀνάπτυξης τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας καὶ συνεπῶς — ὅπως ἔλεγε ὁ Ἐνγκελς («Ἀντι-Ντύρινγκ», σελ. 164), ἐρευνᾷ πρῶτα ἀπ' ὅλα τοὺς ἰδιαιτέρους νόμους κάθε ξεχωριστῆς φάσης ἀνάπτυξης τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς καὶ μόνο κατὰ τὸ τέλος αὐτῆς τῆς ἔρευνας θὰ μπορεῖ νὰ καθορίζει τοὺς λίγους, ἀπολύτως γενικοὺς καὶ ἰσχύοντες γιὰ τὴν παραγωγή καὶ τὴν ἀνταλλαγή, ἐν γένει, νόμους.

Ἡ πολιτικὴ οἰκονομία, δηλαδή, μπορεῖ ν' ἀναγνωρίζει μερικοὺς νόμους γενικοῦ χαρακτήρα, ποὺ χρησιμεύουν γιὰ ὅλην τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία, στὰ διάφορα στάδια τῆς ἀνάπτυξής της· ἐπίσης καὶ ἄλλους νόμους, ποὺ ἐξηγοῦν τὶς οἰκονομικὲς σχέσεις παραγωγῆς, ἀνταλλαγῆς καὶ κατανάλωσης, μέσα σ' ἓνα μόνο καθορισμένο σύστημα, ἢ οἰκονομικὸ τρόπο παραγωγῆς· ἔξω ἀπ' αὐτό, αὐτοὶ οἱ νόμοι δὲν ἰσχύουν πιά καὶ ἀντικαθίστανται ἀπὸ ἄλλους οἰκονομικοὺς νόμους.

Σημεῖο ἀφετηρίας κάθε οἰκονομικῆς ἔρευνας εἶναι λοιπὸν ἓνα γεγονὸς ποὺ εἶναι φανερό, ἀλλὰ ποὺ ὥστόσο ξεχνιέται ἀπὸ πολλοὺς οἰκονομολόγους· τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία εἶναι θεμελιώδης ἀναντικατάστατο στοιχεῖο τῆς παραγωγῆς. Τὸ λέει ἡ Βίβλος στὴν περίφημη ἀποστροφή της· τὸ λέει ὁ Ὁράτιος (*nihil magno sine labore dedit vita mortalibus*) δὲν τὸ λένε οἱ σύγχρονοι ὑποκειμενιστὲς ποὺ μιλᾶνε γιὰ «προσότητα», σὰν αὐτὴ νὰ πέφτει ἀπ' τὸν οὐρανὸ καὶ νὰ μὴν εἶναι προϊόν τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας. Αὐτὴ εἶναι ἡ οὐσιώδης, θεμελιώδης συνθήκη γιὰ κάθε ἐποχὴ· χωρὶς ἐργασία δὲν ὑπάρχει παραγωγή. Ἐργασία εἶναι, δηλαδή, ἡ συνειδητὴ ἀνθρώπινη δραστηριότης ποὺ σκοπεύει νὰ χρησιμοποιήσει, μετατρέψει, δημιουργήσει ἀγαθὰ τοῦ προσφέρονται ἀπὸ τὴν φύση καὶ ἐνέργειες γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν.

Μὰ αὐτὸ τὸ θεμελιώδες στοιχεῖο, ποὺ χρειάζεται πάντα νὰ τὸ ἔχουμε μπροστὰ μας, πρέπει νὰ ἐξειδικευθεῖ: ἱστορικά, δηλαδή, ἐνερθεῖ διαφορετικὰ καὶ συνεπῶς καθορίζει διαφορετικοὺς τρόπους παραγωγῆς. Πρέπει νὰ μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία ἀσκεῖται πάνω σὲ ἀντικείμενα ἐργασίας, ποὺ προσφέρονται ἀπ' εὐθείας ἀπ' τὴν φύση καὶ ποὺ ὑποβάλλονται σὲ μιὰν πρώτη ἐπεξεργασία (πρῶτες ὕλες), εἴτε κατὰ ἄμεσο

τρόπο, εἴτε μὲ τὴν βοήθεια μέσων ἐργασίας. Τὰ μέσα ἐργασίας ἀποτελοῦνται ἀπὸ ὅλα τὰ οἰκονομικὰ ἀγαθὰ ποὺ βοηθοῦν τὸν ἄνθρωπο νὰ ἐπενεργεῖ ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων ἐργασίας. Περιλαμβάνουν, δηλαδή, μὲ εὐρεία ἔννοια, τὴν γῆ, τὶς κατασκευές (ἐργοστάσια, λιμάνια, δρόμοι κλπ.), καὶ κυρίως τὰ ἐργαλεῖα παραγωγῆς. Τὰ ἐργαλεῖα παραγωγῆς ἔχουν μιὰν συγκεκριμένη σπουδαιότητα. Ἡ ἱκανότης τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας νὰ παράγει περισσότερο ἢ λιγότερο, δηλαδή ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν βαθμὸ ἀνάπτυξης αὐτῶν τῶν ἐργαλείων, καὶ ἡ ἐξήγηση εἶναι προφανής. Τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐργασίας καὶ τὰ μέσα τῆς ἐργασίας ἀποτελοῦν τὰ μέσα παραγωγῆς. Ἀπὸ μόνους δὲν μποροῦν νὰ παράγουν τίποτε. Ἡ παραγωγικὴ διαδικασία πραγματοποιεῖται, δταν ἡ δύναμη τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας, δηλ. ἡ ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐργάζεται, ἀσκεῖται, μὲ τὴν βοήθεια τῶν μέσων ἐργασίας, ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐργασίας. Ὁ σπουδαστὴς πρέπει νὰ θυμᾶται αὐτοὺς τοὺς ὁρισμούς. Ὅπως ὅλοι οἱ ὁρισμοὶ χρειάζονται γιὰ νὰ καθορίζεται καλύτερα καὶ συνεπῶς νὰ περιορίζεται τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνάς μας. Φυσικὰ οἱ ὁρισμοὶ δὲν ἔχουν ἀξία αὐτοὶ καθ' ἑαυτοί, μὰ ἐφ' ὅσον συνάπτονται μὲ τὴν λογικὴ συστηματοποίηση ὁλόκληρης τῆς ὕλης. Χρησιμεύουν γιὰ νὰ παρακολουθοῦνται καὶ νὰ κατανοοῦνται καλύτερα οἱ συλλογισμοί. Πρέπει νὰ προσθέσουμε ἀκόμη, ὅτι πιθανὸν οἱ ὁρισμοὶ μας νὰ διαφέρουν ἀπὸ ἐκείνους ποὺ περιέχονται σ' ἄλλα κείμενα.

Ἐν πάσει περιπτώσει ἓνας καθαρὸς κι ἀκριβὴς ὁρισμὸς χρησιμεύει γιὰ τὴν στατιστικὴ ἀναφορὰ τῶν φαινομένων: τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀναφορᾶς πρέπει νὰ εἶναι ἐπακριβῶς καθορισμένο· καὶ γι' αὐτὸν ἐπίσης τὸν λόγο νομίσσαμε σωστὸ νὰ ἐξηγήσουμε τὶς ἔννοιες τοῦ ἀντικειμένου ἐργασίας, τοῦ μέσου ἐργασίας καὶ τοῦ μέσου παραγωγῆς.

Ἀλλὰ ἐπιπρόσθετα, πράγμα ποὺ πρέπει νὰ παίρνουμε ὑπόψη, ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία δὲν ἐξασκεῖται ἀπομονωμένα, ἀλλὰ μαζί μὲ ἄλλους ἀνθρώπους, σὲ σχέση μὲ ἄλλους ἀνθρώπους. Ἐπικαλούμενοι τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας, φαίνεται ὅτι ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία ἦταν πολὺ λίγο παραγωγικὴ στὶς πρῶτες περιόδους. Οἱ ἄνθρωποι δὲν κατάφερναν νὰ ἱκανοποιοῦν ἀκόμα καὶ τὶς θεμελιώδεις ἀνάγκες τῆς ζωῆς τους. Οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι ποὺ γιὰ νὰ κυνηγήσουν χρησιμοποιοῦσαν πέτρες ἢ ξύλα, συντρίβονταν μπροστὰ στὴν συντριπτικὴ δύναμη τῆς φύσης: αὐτὸ ποὺ παρήγετο ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ἐργασία μόλις ἐπαρκοῦσε γιὰ μιὰ πανάθλια συντήρηση τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπῆρχε καὶ τότε ἡ ἀνάγκη γιὰ ὁμαδικὴ ἐργασία, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα στὶς ἀνθρώπινες σχέσεις, γιὰ μιὰ διαίρεση τοῦ προϊόντος διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη τῆς ἰσότητος, καὶ δὲν ὑπῆρχε ἡ

δυνατότητα να οικειοποιηθεί ή εργασία του άλλου, λαμβανομένης υπόψη της χαμηλής παραγωγικότητας της εργασίας. Για την οικειοποίηση της εργασίας του άλλου υπήρχε μόνον ένας τρόπος: να σκοτώσεις και να πάρεις την λεία από έναν άλλο άνθρωπο, αλλά αυτό δεν μπορεί να είναι ένα σύστημα, δηλαδή ένας συνεχής τρόπος. Έφ' όσον από τις πρώτες περιόδους, η ανθρώπινη εργασία εξασκείτο σε μιαν όρισμένη κοινότητα (γιατί ακόμα και για την υπεράσπιση από τα τέρατα, από την παγωνιά, από τις δυνάμεις της φύσης, ήταν αναγκαίο να ζούν σε ομάδες), στις ομάδες αυτές η ανθρώπινη εργασία, που ήταν τόσο λίγο παραγωγική, δεν μπορούσε να καθορίσει σχέσεις υποταγής ενός ανθρώπου σε σχέση με έναν άλλο. Τα μέσα παραγωγής που ανακαλύπτονται (τόξο, βέλος, φωτιά, μέταλλα κλπ.) αύξαναν την παραγωγικότητα της ανθρώπινης εργασίας και επέτρεψαν σε μιὰ συγκεκριμένη στιγμή της ιστορικής ανάπτυξης, να παραχθούν περισσότερα απ' ό,τι ήταν απαραίτητα για την ύπαρξη. Έμφανίζεται η κατηγορία της υπερεργασίας, δηλαδή της εργασίας που καλύπτει εκείνη την αυστηρά απαραίτητη εργασία για την αναπαραγωγή της ανθρώπινης ύπαρξης. Έτσι, διαπιστώνεται μιὰ αλλαγή στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, δηλαδή η γένεση της ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής (αυτών των μέσων που είναι απαραίτητα για να παράγουν) και η υποταγή του ανθρώπου σ' άλλον άνθρωπο για να μπορέσει να οικειοποιηθεί την υπερεργασία και κατά συνέπεια και το υπερπροϊόν. Στην αρχή με τις πιο ωμές μορφές της δουλείας, όπου ο μη ελεύθερος άνθρωπος δεν ήταν άνθρωπος αλλά πράγμα όμιλούν και διαδοχικά σε άλλες μορφές. Διαπιστώ-

νεται δηλαδή η διαίρεση της κοινωνίας σε τάξεις: πρώτα ελεύθεροι και σκλάβοι, κατοπιν φεουδάρχες και δουλοπάροικοι, σήμερα καπιταλιστές και προλετάριοι.

Ο χαρακτήρας των παραγωγικών σχέσεων κατά συνέπεια, καθορίζεται από την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής (γῆ, νερό, πρώτες ύλες, τεχνικός εξοπλισμός, εργασία παραγωγής κλπ.). Έπομένως, είναι εύκολο να καταλήξουμε στον παρακάτω ορισμό: οι παραγωγικές σχέσεις περιέχουν: α) την μορφή της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής· β) την αντίστοιχη θέση των κοινωνικών ομάδων στην παραγωγή· γ) τις μορφές με τις οποίες κατανέμεται το κοινωνικό προϊόν που προέρχονται από την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και από την αντίστοιχη κοινωνική θέση των ανθρώπων στην παραγωγή. Το σύνολο των σχέσεων αυτών, αποτελεί την οικονομική διάρθρωση της κοινωνίας, μέσα στην οποία πραγματοποιείται ή διαδικασία της παραγωγής. Παραγωγή, διανομή, κατανάλωση των προϊόντων, αποτελούν μαζί ένα ενιαίο σύνολο, που προέρχεται από τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιείται ή θεμελιώδης παραγωγική διαδικασία. Πάνω στην βάση των παραγωγικών σχέσεων αναπτύσσεται το νομικό και πολιτικό έποικοδόμημα της κοινωνίας, το οποίο με την σειρά του επενεργεί στην οικονομική διαδικασία, επιταχύνοντας ή καθυστερώντας την ανάπτυξή της.

Θεμελιώδες έπομένως στοιχείο που χαρακτηρίζει τους νόμους της οικονομικής εξέλιξης, είναι σε κάθε περίπτωση ο τρόπος με τον οποίο ιδιοποιείται, συσσωρεύεται, χρησιμοποιείται και διανέμεται ή υπερεργασία, το υπερπροϊόν που δημιουργείται από την ανθρώπινη εργασία.

Μετάφραση Ρ.Δ.